

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Dainos Mazuronytės
V kurso baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kaip prekybos
žmonėmis forma**

**Exploitation for Forced Labour or Services as a Form of Trafficking in
Human Beings**

Vadovas: doc. dr. I. Michailovič

Recenzentas: lekt. Marius Aidukas

Vilnius

2024

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojama išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstama veika. Atskleidžiami išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nacionalinio reguliavimo ypatumai, nagrinėjami sudėtingesni šios veikos identifikavimo aspektai bei kylančios kvalifikavimo problemos teismų praktikoje. Analizuojamas išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms ir kitų panašių baudžiamojo įstatymo uždraustų nusikalstamų veikų, apimant prekybą žmonėmis, santykis. Siekiant visapusiškai atskleisti šios veikos ryšį su prekyba žmonėmis, dėmesys skiriamas ir prekybos žmonėmis kriminalizavimo Lietuvoje genezės bei pagrindinių jos formų analizei.

Pagrindiniai žodžiai: šiuolaikinė vergovė, prekyba žmonėmis, priverstinis darbas, laisvę varžanti kontrolė, darbuotojų eksploatacija.

This paper analyses the criminal offence of exploitation for forced labour or services. It reveals the peculiarities of the national regulation of exploitation for forced labour or services, examines the most complex aspects of the identification of this offence and the problems of its qualification in case law. It also analyses the link between exploitation for forced labour or services and other similar offences prohibited by criminal law, including trafficking in human beings. In order to fully disclose the link between this offence and trafficking in human beings, attention is also given to an analysis of the genesis of the criminalisation of trafficking in human beings in Lithuania and its main forms.

Key words: modern-day slavery, trafficking in human beings, forced labour, restrictive control, exploitation of workers.

TURINYS

ĮVADAS	2
1. Prekybos žmonėmis pagrindinės formos ir kriminalizavimo Lietuvoje raida tarptautinių standartų kontekste	6
2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimo sudėties požymių analizė	22
2.1. Nusikaltimo objekto – asmens laisvės specifika ir nukentėjusiojo ypatumai	26
2.2. Nusikalstama veika ir jos padarymo būdai	29
2.3. Subjektas	38
2.4. Kaltės turinys	42
3. Veiką kvalifikuojančio požymio analizė	44
4. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos santykis su panašiomis nusikalstamomis veikomis	48
IŠVADOS	57
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	59
SANTRAUKA	67
SUMMARY	68

IVADAS

Temos aktualumas. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejų pasaulyje daugėja. Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – TDO) duomenimis, nuo 2016 m. iki 2021 m. priverstinį darbą dirbančių žmonių skaičius išaugo 2,7 mln. ir 2021 m. siekė 28 mln. Priverstinis darbas šiuo metu paliečia visus pasaulio regionus, reiškiasi tiek turtingose, tiek skurdžiose valstybėse, tiek privačiame, tiek valstybiniame sektoriuose (International Labour Organization, Walk Free, International Organization for Migration, 2022, p. 22-28). Didėjantį išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms mastą pasaulyje lemia visas kompleksas priežasčių ir įvairių visuomenėje vykstančių procesų. Kadangi šis reiškinys dažnai susijęs su migracija, daug reikšmės jo plitimui turi darbo jėgos mobilumas, laisvo judėjimo Europos Sąjungos viduje galimybė. Kita vertus, išnaudojimas priverstiniam darbui vyksta ir aukų kilmės valstybės viduje, todėl nedarbas, auganti šešėlinė ekonomika bei pigios darbo jėgos ir paslaugų paklausa valstybėse taip pat yra išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms skatinantis veiksnys. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejų skaičiaus pasaulyje augimas sąlygotas ir spartaus technologijų vystymosi, nes internetinės reklamos, darbo paieškų svetainės, įvairios programėlės, socialiniai tinklai pasitelkiami aukų įtraukimui į išnaudojimą, taip pat naudojami ir aukoms palikus išnaudojimo vietą – kaltininkai susisiekiama su aukomis, grasina, stengiasi kitaip jas paveikti tam, kad sutrukdytų atskleisti išnaudojimo faktą (11th General Report on GRETA's activities..., 2022, p. 42). Visas gyvenimo sritis pastaraisiais metais paveikusi beprecedentė COVID-19 pandemija taip pat prisidėjo prie išaugusio priverstinio darbo atvejų skaičiaus: pandemijos sukelti ekonominiai sukrėtimai, darbo vietų naikinimas ir skurdo didėjimas lėmė tai, jog milijonai darbuotojų visame pasaulyje atsidūrė padidinto pažeidžiamumo padėtyje, o jų pagrindiniams darbo principams ir teisėms iškilo dar didesnis pavojus (International Labour Organization, Walk Free, International Organization for Migration a, 2022, p. 27). Galiausiai, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms situaciją pasaulyje veikia ir pastaraisiais metais besitęsiantis karas Ukrainoje bei kariniai konfliktai kituose regionuose: nors nėra fiksuojama daug priverstinio darbo atvejų, tiesiogiai susijusių su karu Ukrainoje, laikui bėgant milijonų žmonių, nukentėjusių nuo karo, socialinis ir ekonominis pažeidžiamumas didės (12th General Report on GRETA's activities..., 2023, p. 41), todėl, tikėtina, daugės ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejų. Taigi, išnaudojimas priverstiniam darbui šiuo metu yra aktuali problema, vis didesnę grėsmę įgaunantis pasauliniu mastu vykstantis reiškinys.

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms paprastai siejamas su prekyba žmonėmis. Tačiau aukos išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms vyksta ir nesant prekybos žmonėmis, tai yra prieš tai aukos neįgijus ir neperdavus. Tai atspindi ir nacionalinio baudžiamojo įstatymo nuostatos, kadangi išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms baudžiamajame įstatyme numatytas ir kaip prekybos žmonėmis tikslas, ir kaip savarankiška nusikalstama veika. Paminėtina, jog pastarasis išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejis, remiantis mokslinių tyrimų rezultatais, lyginant su tais atvejais, kai išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms yra prekybos žmonėmis sąsaja, sunkiau atskleidžiamas bent dėl keleto priežasčių: a) riba, kada darbuotojų išnaudojimas, pažeidinėjant darbo standartus, tampa išnaudojimu priverstiniam darbui, sunkiai nustatoma, b) nėra visuotinio sutarimo, ką konkrečiai reikėtų laikyti išnaudojimu priverstiniam darbui, c) sąvokos *priverstinis darbas* ir *išnaudojimas darbe* dažnai vartojamos pakaitomis (Skrivankova, 2010, p. 4). Todėl svarbu gebėti atpažinti išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms visapusiškai: ir kaip tolesnį prekybos žmonėmis etapą, ir kaip savarankišką pavojingą reiškinį.

Darbo originalumas. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstama veika Lietuvoje yra analizuota ne vieno autoriaus, pavyzdžiui, O. Fedosiuko, A. Gutausko, I. Karalienės. Tačiau šis kriminalinis reiškinys daugiausiai nagrinėtas prekybos žmonėmis kontekste, o tuose darbuose, kuriuose išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms analizuotas kaip atskira veika, daugiau koncentruojamasi į atskirus šios veikos aspektus: sudėties požymių atskleidimą, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms ir lengvesnių formų išnaudojimo santykį. Šiame darbe išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veika analizuojama kompleksiskai, šiais skirtingais aspektais: a) siejant su prekyba žmonėmis, b) kaip savarankiška nusikalstama veika, c) analizuojant išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos santykį su kitomis nusikalstamomis veikomis. Temai atskleisti pateikiami aktualūs ir naujausi teismų praktikos pavyzdžiai bei pristatomi dabartiniu metu šiam nusikalstamam reiškiniui įtaką darantys veiksniai.

Darbo objektas. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstama veika. Siekiant atskleisti šios nusikalstamos veikos santykį su prekyba žmonėmis veika, kurios kontekste išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms samprata daugiausiai ir formavosi, darbe siauresne apimtimi nagrinėjamas ir prekybos žmonėmis kriminalinis reiškinys, apžvelgiant į jo kriminalizavimo Lietuvoje raidą bei pagrindinės prekybos žmonėmis formas.

Darbo tikslas. Išanalizuoti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamos veikos sampratą, baudžiamosios atsakomybės už ją reglamentavimo nacionalinėje baudžiamojoje teisėje ypatumus bei praktines šio nusikaltimo kvalifikavimo problemas.

Darbo uždaviniai:

1. Išnagrinėti prekybos žmonėmis veikos kriminalizavimo raidą nacionalinėje baudžiamojoje teisėje, apžvelgti pagrindines jos formas bei atskleisti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamų veikų tarpusavio ryšį.
2. Išanalizuoti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamos veikos sudėties požymius teoriniu ir praktiniu aspektais.
3. Išnagrinėti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamą veiką kvalifikuojantį požymį ir jo nustatymo praktikoje ypatumus.
4. Išnagrinėti ir pateikti išvadas bei pasiūlymus dėl išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms bei kitų panašių nusikalstamų veikų santykio.

Darbo metodai. Analizuojant pasirinktą temą taikyti šie teoriniai metodai: lyginamasis - istorinis metodas pasitelktas prekybos žmonėmis sampratos ir reguliavimo tarptautiniu bei nacionaliniu mastu raidai analizuoti; loginis ir apibendrinimo metodai buvo taikomi apibendrinant išanalizuotą informaciją bei formuojant išvadas, sisteminės analizės metodas naudotas visapusiškai nagrinėjant baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms nustatančios normos turinį baudžiamosios teisės doktrinoje ir teismų praktikoje. Darbe taip pat taikyti empiriniai metodai: taikant dokumentų analizės metodą analizuotos tarptautinių, Europos Sąjungos teisės aktų bei nacionalinio baudžiamojo įstatymo nuostatos bei darbo temai aktualūs nacionalinių teismų sprendimai.

Šaltinių apžvalga. Darbe remtasi tarptautinėmis sutartimis, Europos Sąjungos ir nacionaliniais teisės aktais: Protokolu dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildančiu Jungtinių Tautų Organizacijos Konvenciją prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą, Europos Tarybos Konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis, Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo, Europos Sąjungos Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatiniu sprendimu dėl kovos su prekyba žmonėmis, Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. birželio 18 d. direktyva 2009/52/EB, kurioje numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai, Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičiančia Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR, Baudžiamuoju kodeksu, taip pat Lietuvos Respublikos

generalinio prokuroro, vidaus reikalų ministro bei socialinės apsaugos ir darbo ministro bendrai patvirtintomis rekomendacijomis, kuriose atskleisti prekybos žmonėmis ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms taikymo aspektai. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms bei prekybos žmonėmis situacijai Lietuvoje apžvelgti remtasi Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ataskaitomis, 2022 m. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga. Darbe taip pat remtasi kai kuriais Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimais, analizuota darbo temai aktuali nacionalinių teismų praktika.

1. Prekybos žmonėmis pagrindinės formos ir kriminalizavimo Lietuvoje raida tarptautinių standartų kontekste

Kaip minėta, nors išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms šiandien laikomas savarankišku pavojingu reiškiniu, jis visuotinai pripažįstamas ir viena pagrindinių prekybos žmonėmis formų, nes dažnu atveju reiškiasi kaip tolesnis prekybos žmonėmis etapas. Todėl, siekiant visapusiškai išanalizuoti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamą veiką, atskleidžiant šio nusikaltimo pasireiškimą prekybos žmonėmis kontekste bei santykį su ja, manytina, tikslinga skirti dėmesio ir atskirai prekybos žmonėmis analizei. Prekybą žmonėmis pasirinkta analizuoti keletu aspektų: apžvelgiant prekybos žmonėmis kriminalizavimo Lietuvoje raidą, kartu išnagrinėjant šiuo metu nacionaliniame įstatyme įtvirtintus prekybos žmonėmis elementus, bei pristatant pagrindines prekybos žmonėmis formas. Prekybos žmonėmis kriminalizavimo Lietuvoje raidos analizė padės atskleisti nacionalinio ir tarptautinio požiūrio į prekybos žmonėmis bei kitus su prekyba žmonėmis susijusius reiškinius, apimant išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaitą, tuo tarpu pagrindinių prekybos žmonėmis formų aptarimas – išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms vietą kitų prekybos žmonėmis formų kontekste.

Prekybos žmonėmis kriminalizavimo Lietuvoje raidos analizę verta pradėti apžvelgiant pirmuosius tarptautinius su prekyba žmonėmis susijusius teisės aktus, nes, lyginant su Lietuvos baudžiamąja teise, kurioje prekybos žmonėmis samprata atsirado tik 1998 m., tarptautinėje teisėje prekybos žmonėmis problema susirūpinta daug anksčiau. Prekybos žmonėmis reiškinio kilmė siejama su vergų prekyba, todėl ir pirmieji bandymai kovoti su prekyba žmonėmis siejami su jos draudimu. Pirmoji sutartis, kurioje pasmerkta prekyba vergais, sudaryta dar 1814 metais tarp Prancūzijos ir Britanijos, vėliau priimta nemažai kitų prekybą vergais draudžiančių teisės aktų, pavyzdžiui, 1904 m. sutartis „Dėl kovos su baltųjų vergių prekyba“, 1921 m. Ženevos konvencija „Dėl kovos su baltųjų vergių prekyba“, 1926 m. rugsėjo 25 d. konvencijos dėl vergovės. Įdomu, jog pastarojoje vergų prekybos objektyvieji požymiai atitinka šių dienų tarptautiniuose aktuose įtvirtintus prekybos žmonėmis objektyvius požymius, nes vergų prekyba buvo suprantama kaip veiksmai, susiję su asmens pagrobimu, išgijimu, turint tikslą asmenį perduoti, išmainyti, disponuoti siekiant jį pavergti (Bolzanus, Drakšienė, 2004, p. 39 - 40). Tiesa, paminėtų teisės aktų objektas pirmiausiai yra vergų prekyba, o prekybos žmonėmis kaip atskiro reiškinio samprata šiuose aktuose dar nebuvo įtvirtinta. Tas pats pasakytina ir apie kitus su prekyba žmonėmis susijusius tarptautinius teisės aktus, pavyzdžiui, 1949 m. Jungtinių

Tautų (toliau – JTO) konvenciją dėl kovos su žmonių prekyba ir trečiųjų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslams, 1950 m. JTO Niujorko konvenciją dėl kovos prieš prekybą žmonėmis ir prostituciją, 1966 m. JTO konvenciją dėl visų moters diskriminavimo formų likvidavimo, 1994 m. JTO konvencija dėl prievartos prieš moteris panaikinimo ir kita (Fedosiuk, 2003, p. 88-89). Šie teisės aktai neabejotinai formavo dabartinę prekybos žmonėmis sąvoką, tačiau pirmiausiai buvo skirti ir išryškino atskirus prekybos žmonėmis fenomeno aspektus: daugelis teisės aktų skirti tik moterų išnaudojimui pasmerkti, kituose kalbama išimtinai apie seksualinį išnaudojimą ir pan.

Tarptautinis teisės aktas, kuriame įtvirtinta apibendrinta prekybos žmonėmis sąvoka, yra 2000 m. lapkričio 15 d. **Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildantis Jungtinių Tautų Organizacijos Konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą** (toliau – Protokolas). Nors Protokolas pirmiausiai priimtas siekiant įgyvendinti tarptautinės bendruomenės politinę valią suvaldyti organizuotą nusikalstamumą (Goździak, Vogel, 2020, p. 111), jis tapo bene svarbiausiu tarptautiniu teisės aktu kovoje prieš prekybą žmonėmis. Protokolo 3 straipsnyje numatyta, jog prekyba žmonėmis yra bet kuris iš alternatyvių veikslių: asmens verbavimas, pervežimas, perdavimas, priėmimas ir slėpimas, jei šie veiksmai atliekami pasitelkiant psichinę ar fizinę prievartą, pagrobiant, apgaunant ar piktnaudžiaujant pasitikėjimu, pasinaudojant padėtimi ar aukos pažeidžiamumu, mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą. Būtina, kad šie veiksmai būtų atlikti siekiant aukos išnaudojimo, kuris mažiausiai turi apimti išnaudojimą verčiant užsiimti prostitucija ar kita seksualinio išnaudojimo forma, priverstinį darbą ir paslaugas, vergiją ir į vergiją panašią veiklą, tarnystę, taip pat organų išėmimą. Protokole pateikta prekybos žmonėmis samprata sieja šį reiškinį ne vien su vienos lyties asmens išnaudojimu prostitucijos tikslams, kas daugiausiai buvo pabrėžiama ankstesniuose teisės aktuose, bet ir su kitomis visuomeninio gyvenimo sritimis, kuriose gali būti prekiaujama žmonėmis, apimant, kas aktualu ir analizuojamos temos kontekste, ir priverstinį darbą ar paslaugas. Atkreiptinas dėmesys į reikšmingą komentuojamo teisės akto nuostatą: aukos sutikimas atlikti su ja nurodytus veiksmus neturi reikšmės, jei prieš auką buvo panaudota bent viena iš prieš tai aptartų prievartos priemonių, pavyzdžiui, apgaulė, psichologinis, fizinis smurtas ir kita. Ši nuostata atliepia prekybos žmonėmis priežastis: „sutikimas“ paprastai tik rodo beviltišką aukų padėtį dėl jų ekonominių nepriteklių, kitų nepalankiai susiklosčiusių asmeninio gyvenimo situacijų (Bolzanus, Drakšienė, 2004, p. 42). Visgi aptariamas aspektas kurstė Protokolų rengėjų diskusijas ir kėlė abejonių, ypačingai prekybos žmonėmis išnaudojimo prostitucijai srityje. Pavyzdžiui, priešingo minėtai

nuostatai požiūriu šalininkai, pabrėžė, jog suaugusi moteris gali laisvai sutikti užsiimti prostitucija (Goździak, Vogel, 2020, p. 109). Pozicija, jog aukos sutikimas yra viena esminių aplinkybių, vertinant, ar asmuo patekęs į prekybos žmonėmis situaciją iš tiesų buvo prekybos žmonėmis auka, tebesutinkama ir kai kurių Protokolą pasirašiusių valstybių, pavyzdžiui, Jungtinių Amerikos Valstijų, autorių darbuose ir šiomis dienomis (Dempsey *et al.*, 2012, p. 144-145). Tad galima daryti išadą, jog nepaisant bendro Protokolą pasirašiusių valstybių sutarimo, kad prekyba žmonėmis yra ypatingai pavojingas reiškinys, įvairūs jo aspektai valstybėse neretai suvokiami ar interpretuojami skirtingai, ką lemia daugialypis šio reiškinio kontekstas, plati pasireiškimo sritis, neatsiejamai susijusi ir su vertybinėmis nuostatomis. Nepaisant to, Protokolo kaip pasirašiusių valstybių bendros valios išraiškos kovoje su prekyba žmonėmis reikšmė didelė: teisės aktas įtvirtino ir davė pradžią plačios prekybos žmonėmis sampratos vystymuisi.

Vos po kelių metų Europos Sąjungoje (toliau - ES arba Sąjunga) taip pat priimtas apibendrintą prekybos žmonėmis sampratą Sąjungos mastu įtvirtinęs teisės aktas – 2002 m. liepos 19 d. **Europos Sąjungos Tarybos sprendimas dėl kovos su prekyba žmonėmis** (toliau – Sprendimas dėl kovos su prekyba žmonėmis). Jame iš esmės įtvirtinti identiški prekybos žmonėmis sudėties požymiai kaip ir Protokole, tačiau papildomai įtrauktas dar vienas alternatyvus veikos padarymo būdas – apsikėitimas kontrole kito asmens atžvilgiu ar jos perleidimas ir viena iš išnaudojimo sričių – išnaudojimas pornografijai.

Lietuvoje tuo metu (2000 – 2005 m.) galiojusioje **Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso** (toliau – BK) 147 straipsnio redakcijoje prekyba žmonėmis apibrėžta kaip asmens pardavimas, pirkimas ar kitoks perleidimas arba įgijimas, turint tikslą gauti turtinės ar kitokios asmeninės naudos (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Paminėtina, jog prieš tai galiojusioje baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančioje BK normoje (1998 m. redakcija), kaip vienas iš tikslų buvo numatytas ir tikslas išnaudoti prostitucijai ar kitaip seksualiai, kurio komentuojamajame prekybos žmonėmis normoje atsisakyta, prekybos žmonėmis tikslą susiaurinant iki siekio gauti turtinės ar kitokios asmeninės naudos. Lyginant 2000 – 2005 m. redakcijos BK ir Protokole bei Sprendime dėl kovos su prekyba žmonėmis pateiktas prekybos žmonėmis definicijas, matyti, jog Lietuvoje prekyba žmonėmis traktuota siauriau: BK numatytas trumpesnis alternatyvių veikų sąrašas, nebuvo numatyti veikos padarymo būdai, normos taikymą susiaurino ir vienintelis specialus tikslas – turtinė ar kitokia asmeninė nauda. Protokole ir Sprendime dėl kovos su prekyba žmonėmis numatytas išnaudojimo tikslas įvairiose srityse nėra tas pats, kas BK įtvirtintas siekis gauti turtinės ar kitos asmeninės naudos. Įdomi ir, manytina, tiksli A. Drakšienės bei D. Bolzano įžvalga, jog, vadovaujantis

aptariama tuometiniame BK suformuluota prekybos žmonėmis samprata, teoriškai išnaudojimo tikslais padaryta veika galėjo likti nebaudžiama tais atvejais, jei auka buvo parduodama neatlygintinai, tai yra, kaltininkas iš to negavo turtinės ar asmeninės naudos, bet, pavyzdžiui, pirkėjas toliau auką išnaudojo, verčiant ją dirbti (Bolzanas, Drakšienė, 2004, p. 47). Tiesa, doktrinoje šiuo klausimu išreikšta ir kitokia nuomonė: nors pagal tuometinės redakcijos BK prekyba žmonėmis nebuvo siejama su tikslu auką išnaudoti, kaip pažymėjo O. Fedosiukas, šis nusikaltimas savaime yra išnaudojantis: „laisvę varžanti kontrolė, būdinga aukos ir kaltininko santykiams, ir siekimas gauti iš to naudą ir sudaro kito žmogaus išnaudojimo tikslą“, be to, pasak jo, turtinės ar kitokios asmeninės naudos tikslas apibrėžia prekybos žmonėmis veikos pavojingumą, kadangi prekybos žmonėmis sandorio šalys sandoriu vienokia ar kitokia forma siekia gauti sau naudos, ir būtent tikslas įgyti tą naudą tampa kriterijumi atribojant nesavanaudišką pagalbą žmogui nuo jo išnaudojimo (Fedosiuk, 2003, p. 94). Nepaisant įvairių nuomonių, juridinė tuometinės prekybos žmonėmis normos konstrukcija nederėjo su svarbiausiais tarptautiniais ir ES teisės aktais.

Į baudžiamojo įstatymo ir Protokolo bei Sprendimo dėl kovos su prekyba žmonėmis nesuderinamumus dėl veikų, kuriomis prekyba žmonėmis gali pasireikšti, prekybos žmonėmis padarymo būdų, tikslo išnaudoti kaip vieno iš prekybos žmonėmis požymių, atsižvelgta 2005 m. Naujoje BK 147 straipsnio normoje šalia iki tol numatytų alternatyvių veikų įtrauktas ir verbavimas, gabenimas, laikymas nelaisvėje. Kitaip nei prieš tai galiojusioje baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančios normos redakcijoje, numatyti ir konkretūs šios veikos padarymo būdai: fizinis smurtas, grasinimai, kitoks atėmimas galimybės priešintis, pasinaudojimas priklausomumu, pasinaudojimas pažeidžiamumu, apgaulė, sumokėjimas ar kitokios turtinės naudos suteikimas asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį. Būtinuoju prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos sudėties požymiu numatytas tikslas išnaudoti prostitucijai, pornografijai, o taip pat priverstiniam darbui, atsisakyta sieti prekybą žmonėmis su siekiu įgyti turtinės ar kitokios asmeninės naudos. Kaip matyti, pakeista baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatanti norma atspindėjo Protokole bei Sprendime dėl kovos su prekyba žmonėmis įtvirtintą prekybą žmonėmis sudarančių elementų triadą: veiksmą, būdą ir tikslą. Tiesa, aptariamoms normos sudėtyje nebuvo numatyta išnaudojimo vergijai ar į ją panašiai veiklai sritis, taip pat numatytas tik išnaudojimas priverstiniam darbui, bet ne paslaugoms, kaip minėtuose tarptautiniuose standartuose, visgi bendrai sutariama, jog ši baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančios normos redakcija derėjo su tarptautiniu reguliavimu (Urbelionytė, 2012, p. 1150).

Panašiu metu, 2005 m. gegužės 16 d., tarptautiniu mastu buvo priimtas dar vienas svarbus prekybos žmonėmis reguliavimo teisės aktas – **Europos Tarybos Konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis** (toliau – Konvencija). Pagal Konvencijos 4(a) straipsnį, kaip ir anksčiau minėtų tarptautinių ir ES teisės aktų nuostatas, prekyba žmonėmis, taip pat apima tris elementus: veiksma, t. y. žmonių verbavimą, pervežimą, perdavimą, slėpimą ar jų priėmimą, būdą, t. y. grasinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant įgaliojimais ar pažeidžiama padėtimi arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti, bei išnaudojimo tikslą, kuris yra bent jau kitų asmenų išnaudojimas prostitucijai bei kitoms seksualinio išnaudojimo formoms, priverstiniam darbui ar paslaugoms, vergijai ar veiklai, panašiai į vergiją, tarnystei ar organų pašalinimui. Nors Konvencija ir įvedė naujus, prieš tai aptartuose tarptautinės ir ES teisės aktuose nepaminėtus prekybos žmonėmis požymius, pavyzdžiui, pasinaudojimą kitomis sukčiavimo formomis, kaip vieną iš alternatyvių prekybos žmonėmis veikos būdų, galima teigti, esminės įtakos tarptautinei prekybos žmonėmis sampratai šis teisės aktas neturėjo. Konvencijos pridėtinė vertė daugiausiai pasireiškė prekybos žmonėmis aukų apsaugos ir reabilitacijos srityse. Visgi šio akto priėmimas svarbus – juo dar kartą pabrėžiamas tarpvalstybinis sutarimas siekti reguliuoti prekybos žmonėmis paplitimą ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu mastu.

Tarptautinis susirūpinimas prekybos žmonėmis situacija, kintančios šio reiškimo pasireiškimo realijos skatino ir ES institucijų diskusijas, kurių rezultatas – 2011 m. balandžio 5 d. **Europos Parlamento ir Tarybos priimta Direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos**, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR (toliau – Direktyva 2011/36/ES) (Urbelionytė, 2012, p. 1146). Lyginant su Protokolu ir Sprendimu dėl kovos su prekyba žmonėmis ar Konvencija, esminių pokyčių prekybos žmonėmis definicijoje Direktyva 2011/36/ES taip pat neįtvirtino. Tiesa, Direktyvoje 2011/36/ES, be minėtuose tarptautiniuose standartuose numatytų išnaudojimo sričių, išskirtas žmogaus išnaudojimas verčiant elgetauti, įtraukiant į nusikalstamą veiką. Tačiau Protokole ir Sprendime dėl kovos su prekyba žmonėmis išnaudojimo sričių sąrašas yra nebaigtinis, todėl apima ir Direktyvoje 2011/36/ES numatytas sritis, taigi ir šiuo aspektu Direktyva 2011/36/ES esamos prekybos žmonėmis sampratos nepraplėtė.

Nepaisant to, kad Konvencijoje bei Direktyvoje 2011/36/ES numatyta prekybos žmonėmis samprata esmingai nesiskyrė nuo suformuotos Protokole ir Sprendime dėl kovos su prekyba žmonėmis, kaip minėta, tam tikri skirtumai tarp šiuose teisės aktuose pateiktų

prekybos žmonėmis požymių yra. Siekiant suderinti nacionalinį reguliavimą ne tik su Protokolo ir Sprendimo dėl kovos su prekyba žmonėmis, bet ir Konvencijos bei Direktyvos 2011/36/ES nuostatomis, 2012 m. baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatanti norma buvo dar kartą keista. Naujos redakcijos BK 147 straipsnis, pripažįstama, visiškai atitinka minėtų teisės aktų nuostatas ir tarptautinę prekybos žmonėmis sampratą (Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė, 2015, p. 15). Po Direktyvos 2011/36/ES priėmimo naujų tarptautinių ar Europos sąjungos teisės aktų, keitusių prekybos žmonėmis sampratą, priimta nebuvo, BK 147 straipsnis daugiau taip pat nebuvo keistas, taigi šiame straipsnyje įtvirtina prekybos žmonėmis koncepcija yra aktuali ir šiandien.

Šiuo metu baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis įtvirtinančioje normoje prekyba žmonėmis apibūdinama kaip asmens pardavimas, pirkimas, kitoks perleidimas ar įgyjimas, verbavimas, gabenimas ar jo laikymas nelaisvėje, panaudojant fizinį smurtą ar grasinimus arba kitaip atimant galimybę priešintis, arba pasinaudojant nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, arba panaudojant apgaulę, arba priimant ar sumokant pinigus, arba gaunant ar suteikiant kitokią naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį, jeigu kaltininkas žinojo arba siekė, kad nukentėjęs asmuo, nesvarbu, ar jis sutiko, būtų išnaudojamas vergijos ar panašiomis į vergiją sąlygomis, prostitucijai, pornografijai ar kitoms seksualinio išnaudojimo formoms, priverstinei, fiktyviai santuokai, priverstiniam darbui ar paslaugoms, įskaitant elgetavimą, nusikalstamai veikai daryti arba kitais išnaudojimo tikslais. Kaip matyti, šiuo metu galiojanti baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatanti norma prekybą žmonėmis taip pat apibrėžia trijų elementų visuma: veika, būdu ir tikslu išnaudoti auką įvairiose srityse. Toliau darbe bus atskleidžiami šių elementų ypatumai.

Veika BK 147 straipsnio prasme reiškiasi alternatyviais veiksmais (neveikimu):

a) žmogaus pardavimu, tai yra nukentėjusiojo perleidimu pirkėjo ar jo nurodyto asmens kontrolei už pinigus ar kitokią turtinę naudą, suteikiamą pardavėjui ar kitam jo nurodytam asmeniui, b) pirkimu, tai yra, nukentėjusiojo asmens įgijimu pirkėjo ar jo nurodyto kito asmens kontrolei, kai pardavėjui ar kitam jo nurodytam asmeniui yra sumokami pinigai, c) kitokiu įgijimu ir d) perleidimu, tai yra, įgijimu ar perleidimu nesumokant ar negaunant pinigų, bet, pavyzdžiui, perleidžiant ar įgyjant asmenį mainų forma, kaip dovaną ar pan. (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 162), e) verbavimu, tai yra, kito žmogaus skatinimu (įtikinėjimu, pažadais, siūlymais) padaryti veiksmus (duoti sutikimą, vykti į užsienį ir pan.), kurie leistų jį kontroliuoti ir išnaudoti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-1073/2023), c) gabenimu, tai yra, nukentėjusiojo asmens fiziniu perkėlimu ar transportavimu, d) laikymu nelaisvėje, tai yra, laisvės

pasirinkti savo buvimo vietą apribojimu. Atkreiptinas dėmesys, jog prekyba žmonėmis neretai tapatinama su aukos pardavimu į užsienio valstybę, tačiau prekybos žmonėmis auka gali būti parduodama ar kitaip perleidžiama ir nekertant valstybės sienų, tai yra, prekyba žmonėmis gali vykti ir vienos valstybės viduje (Baltijos Jūros Valstybių Tarybos darbo..., 2019, p. 7).

Bene svarbiausias aspektas, analizuojant veiką, kaip prekybos žmonėmis elementą, yra jos priešingumas aukos laisvei. Asmens laisvė prekybos žmonėmis kontekste suprantama plačiai: tai ne tik fizinė laisvė, įgyvendinama laisvai judant erdvėje, pasirenkant savo buvimo vietą, tačiau ir valios laisvė. „Pažeisti kito žmogaus valios laisvę reiškia atimti galimybę pačiam pasirinkti elgesio variantą, priversti jį elgtis taip, kaip nori kaltininkas, palenkti jo valią, įgyti jo laisvę varžančią kontrolę ir pan.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 13 d. nutartis Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258-788/2022). Asmens laisvės suvaržymas prekybos žmonėmis bylose pasireiškia labai įvairiai – ne tik prievarta, tačiau ir subtilesnėmis formomis. Pavyzdžiui, verbavimo pasinaudojant asmens pažeidžiamumu ar priklausomumu atvejais, nors ir pažeidžiama asmens valios laisvė, „prievartinė tokios veikos esmė užmaskuota tam tikru kaltininko ir aukos susitarimu, kai dėl susiklosčiusių aplinkybių auka sutinka būti kontroliuojama ir išnaudojama“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021). Todėl tokiais atvejais aukos sutikimas praranda savo reikšmę: jei auka dėl susiklosčiusių aplinkybių, pavyzdžiui, priklausomumo nuo kaltininko, kuriuo kaltininkas manipuliuoja, iš esmės yra priversta rinktis sutikti su sandoriu, arba remdamasi melaginga informacija, sutinka dirbti darbą išnaudojančiomis sąlygomis, negalima kalbėti apie valios laisvę rinktis. Taigi aukos sutikimas ne visada yra tinkamas orientyras kvalifikuojant prekybos žmonėmis veiką, vertinant jį, būtina atsižvelgti į aplinkybes, kuriomis jis buvo duotas, o taip pat į tai, ar juo išreikšta tikroji asmens valia ir jis nebuvo nulemtas bet kokios formos prievartos ar kontrolės. Ši taisyklė akcentuojama ir teismų praktikoje: „[s]utikimas būti išnaudojamam, duotas panaudojant apgaule, piktnaudžiaujant asmens pažeidžiamumu ar priklausomumu, jau nekalbant apie prievartą ir grasinimus, negali būti laikomas savanorišku“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-942/2016).

Priešingumas aukos laisvei identifikuojamas, jei kaltininko veikoje nustatomi ir BK 147 straipsnyje įtvirtinti **veikos padarymo būdai**: fizinis smurtas, grasinimai, kitoks galimybės priešintis atėmimas, pasinaudojimas nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, apgaule, pinigų priėmimas ar sumokėjimas, gavimas ar suteikimas kitokios naudos asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį, kadangi bet

kuriuo iš paminėtų būdų siekiama palaužti aukos valią, užtikrinti jos kontrolę tam, kad vėliau auka būtų išnaudojama. Pavienis veiksmas, nesant nė vieno iš minėtų būdų, pavyzdžiui, verbavimas, neatskleidžia veikos priešingumo laisvei aspekto. Vadinas, prekybos žmonėmis veika yra neatsiejama nuo jos padarymo būdų, nesant vieno ar kito iš nurodytų požymių, prekybos žmonėmis pagal šį BK straipsnį nėra (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2006).

Be veikos ir būdo, kaip pagrindinių prekybos žmonėmis elementų, kaltininko veikoje būtina nustatyti ir **tikslą išnaudoti asmenį atitinkamoje srityje**. Paminėtina, jog mokslinėje literatūroje galima sutikti nuomonę, jog būtent tikslas išnaudoti asmenį atitinkamoje srityje yra svarbiausias iš trijų minėtų prekybos žmonėmis elementų (Wijers, 2005, p. 15). Analizuojamo elemento svarbą prekybos žmonėmis kontekste pabrėžia ir Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė, pažymėdama, jog veikos ir būdo elementus sudarantys veiksmai valstybėse iš esmės jau yra kriminalizuoti, specifiskai nesiejant jų su prekyba žmonėmis (Lietuvoje, pavyzdžiui, nusikalstamos veikos sveikatai ir kt.), taip pat ir tai, kad dalis kriminalizuotų veiksmų (Lietuvoje, pavyzdžiui, neteisėtas žmonių gabenimas per valstybės sieną), daugiau yra pažeidimai prieš valstybę, o ne asmenį, prieš ką pirmiausiai yra nukreipta prekyba žmonėmis. Taigi veikos ir būdo elementai prekybos žmonėmis veikai pridėtinės vertės savaiame neturi. Veikos ir būdo elementai tampa svarbūs, kai jų tikslas ar padarinys yra priverstinis darbas, vergiškas išnaudojimas, prostitucija ir kt. (European Commission, 2004, p. 52). Pritariant išdėstytai pozicijai, galima apibendrinti, jog bet kokie prekybos žmonėmis veiksmai, daromi pasitelkiant vieną iš prekybos žmonėmis būdų, prekybos žmonėmis reikšmę įgauna tik tada, jei jais siekiama aukos išnaudojimo. Tiesa, pagal baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančią normą prekybos žmonėmis veiksmai gali būti padaromi kaltininkui ne tik siekiant išnaudoti auką atitinkamoje srityje, bet ir žinant apie tokį išnaudojimą. Kitaip tariant, tam, kad kaltininko veiką būtų galima kvalifikuoti kaip prekybą žmonėmis, užtenka, jog kaltininkas suprastų, kad jis įgyvendina kažkokią sandorio su žmogumi tam, kad jį išnaudotų, funkciją. Toks įstatymų leidėjo požiūris yra pagrįstas, nes, kaip pažymima teismų praktikoje, „prekyba žmonėmis yra pakankamai funkcionalus verslas, vieni auką verbuoja, kiti ruošia ją išvežti, tretį gabena ir t. t.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-942/2016, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-197-1073/2018).

Šiuo metu galiojanti baudžiamojo įstatymo norma, nustatanti baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis, atskirai numato šias išnaudojimo sritis: išnaudojimas vergijos ar panašiomis į vergiją sąlygomis, prostitucijai, pornografijai, kitoms seksualinio

išnaudojimo formoms, priverstinei, fiktyviai santuokai, priverstiniam darbui ar paslaugoms, įskaitant elgetavimą, nusikalstamų veikų darymui, organų, audinio, ląstelės išėmimui. Įstatyme nenurodyta, jog sandoriais su žmonėmis turi būti siekiama tik vieno tikslo, todėl jie gali persipinti.

Paminėtina, jog BK yra įtvirtintas nebaigtinis išnaudojimo sričių sąrašas, iš esmės atkartojant jau aptartuose tarptautinės ir ES teisės aktuose numatytas nuostatas. Kitos išnaudojimo sritys gali būti išnaudojimas kovoms be taisyklių, pašalpų gavimui, karinei tarnybai ir kt. (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro..., 2015). Tai, kad sąrašas nėra baigtinis, vertintina teigiamai, nes, priešingu atveju, prekybos žmonėmis norma arba neatspindėtų nuolat kintančių prekybos žmonėmis apraiškų, arba įstatymas turėtų būti nuolat keičiamas. Kita vertus, jei nurodytas išnaudojimo sričių sąrašas gali būti nuolat pildomas, kyla klausimas, ar nebaigtinio išnaudojimo sričių sąrašo įtvirtinimas apskritai yra reikšmingas ir ar neužtektų apsiriboti tik apibendrintu išnaudojimo tikslu, apimančiu visas galimas išnaudojimo sritis. Išnaudojimo sričių sąrašo atsisakymas galėtų turėti pranašumų, pavyzdžiui, prisidėtų prie analizuojamos normos teksto lakoniškumo, tačiau manytina, jog dabartinė analizuojamos normos konstrukcija yra tikslinga, nes užtikrina, jog bent dažniausiai praktikoje pasireiškiančios išnaudojimo sritys būtų lengviau atpažįstamos, o prekyba žmonėmis tokiais atvejais neliktų neišaiškinta. Kita vertus, svarbu akcentuoti, jog galimybė konkrečiu atveju nustatyti nagrinėjamame straipsnyje atskirai neišskirtas išnaudojimo sritis neturėtų lemti pernelyg plataus šio straipsnio taikymo. Kaip savo praktikoje yra nurodęs kasacinis teismas, „prekyba žmonėmis tiek tarptautinėje, tiek Europos Sąjungos teisėje traktuojama kaip vergijos forma ir pripažįstama vienu pagrindinių žmogaus teisių pažeidimu. <...> BK 147 straipsnyje pateikta prekybos žmonėmis definicija palieka galimybę pripažinti išnaudojimu ir kitas mažiau žinomas arba anksčiau nepasitaikiusias formas, kita vertus, tokia išvada turi būti suderinta su šio sunkaus nusikaltimo bendra teisine samprata. Taigi, kitokiu išnaudojimu galima pripažinti tik tokias naudojimosi kitu žmogumi formas, kurios pasižymi pakankamu pavojingumu, šiurkščiai pažeidžia žmogaus teises bei orumą ir nedera su civilizuotos visuomenės taisyklėmis. Plečiamasis aiškinimas įtraukiant į prekybos žmonėmis sudėtį vis naujas išnaudojimo sritis be tinkamo pagrindimo neatitinka nei šio sunkaus nusikaltimo teisinės prasmės, nei baudžiamosios teisės paskirties” (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-551-788/2015).

Svarbu paminėti, jog tikslas išnaudoti auką konkrečioje srityje ne tik yra svarbiausias prekybos žmonėmis reiškinio elementas. Išnaudojimo, kurio siekiama prekyba žmonėmis, sritys, apibrėžia ir prekybos žmonėmis formas (What is trafficking in human

beings..., 2019 p. 73). Be priverstinio darbo kaip prekybos žmonėmis formos, bene dažniausiai literatūroje minimos, su konkrečia išnaudojimo sritimi siejamos prekybos žmonėmis formos yra šios: seksualinis išnaudojimas, priverstinės santuokos, priverstinis elgetavimas, priverstinis nusikalstamų veikų darymas, organų pašalinimas (A.Gutauskas: „Nauja prekybos žmonėmis..., 2018). Kaip minėta, siekiant suprasti išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms kitų prekybos žmonėmis formų kontekste ir išvėlgti bendrus prekybos žmonėmis formų bruožus, toliau bus aptariami pagrindinių prekybos žmonėmis formų ypatumai. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms detaliam analizuojamas kituose darbo skyriuose, todėl plačiau šiame skyriuje nenagrinėjamas. Akcentuotina tik tai, jog, lyginant su kai kuriomis kitomis prekybos žmonėmis formomis, pavyzdžiui, priverstine santuoka, nacionalinis įstatymų leidėjas išnaudojimui priverstiniam darbui ar paslaugoms skyrė daugiau dėmesio, kadangi išnaudojimą šioje srityje numatė ne tik baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančios normos sudėtyje, tačiau ir kaip savarankišką veiką atskirame straipsnyje (BK 147-1 str.).

Prekyba žmonėmis seksualiniam išnaudojimui – tai „finansinės ar kitokios naudos gavimas įtraukiant kitą asmenį į prostituciją, seksualinę tarnystę ar kitų seksualinių paslaugų teikimą, įskaitant pornografinius veiksmus ar pornografinės medžiagos gamybą“ (Baltijos Jūros Valstybių Tarybos darbo..., 2019). Iš visų galimų seksualinio išnaudojimo sričių tarptautiniuose standartuose pabrėžiamas išnaudojimas prostitucijai ir pornografijai, todėl ir šiame darbe minėtos seksualinio išnaudojimo formos aptiriamos detaliam.

Išnaudojimas prostitucijai – tai asmens vertimas teikti seksualines paslaugas be atlygio ar tik už nedidelę jo dalį, kitą pasisavinant išnaudotojui (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro..., 2015). Pastaruoju metu išnaudojimas prostitucijai įgauna vis didesnę grėsmę dėl technologijų tobulėjimo. Svarbią vietą tarp įtraukimo į išnaudojimą prostitucijai priemonių užima socialiniai tinklai, įvairūs pažinčių portalai ar programėlės, kurių turinys iš esmės nekontroliuojamas (Edita Lapinskienė: Prekyba žmonėmis – XXI a...., 2017). Naudojantis šiomis komunikacijos priemonėmis, veikiama vadinama *lover boy* taktika – prekeiviai susisiekiama su auka minėtomis priemonėmis, susipažįsta su jos hobiais, ištiria santykius su artimaisiais, užmezga palaikančius, draugiškus ar romantiškus santykius, siekdami pasitikėjimo ir laisvniško kontrolės aukos atžvilgiu įgijimo, ką vėliau panaudoja auką parduodant. Įvairios pažinčių programėlės gali būti pasitelkiamos ir šantažuojant aukas, grasinant paviėšinti prekeiviui atsiųstas intymias aukos nuotraukas. Be to, technologijų tobulėjimas didina ir prostitucijos paslaugų paklausą: internete sklendo seksualinių paslaugų reklamos, internetu galima užsisakyti prostitucijos paslaugas ir pan. (11th General Report on GRETA’s activities..., 2022, p. 41). Pažymėtina ir tai, jog

nepaisant to, kad kai kuriose prekybos žmonėmis tikslo valstybėse prostitucija yra nedraudžiama, tai kaltininko veiksmų kvalifikavimui prekyba žmonėmis išnaudojimo prostitucijai tikslu įtakos neturi. Kodeksas nesieja šio tikslo tik su nelegalia prostitucija, tarptautiniai ar ES teisės aktai taip pat neįpareigoja valstybių drausti prostituciją. Šis aspektas pažymimas, pavyzdžiui, ir Konvencijos aiškinamojoje ataskaitoje, kurioje nurodyta, jog Konvencijos nuostatos neturi įtakos tam, kaip valstybės, Konvencijos Šalys, traktuoja prostituciją vidaus teisėje (Explanatory Report on the Council..., 2005, p. 16).

Prekybos žmonėmis išnaudojimui pornografijai esmei atskleisti pravartu susipažinti su pornografijos samprata. Šiandien šis reiškinys suprantamas kaip vaizduojamojo ar aprašomojo pobūdžio kūriniai, kuriuose stebėtojo dėmesys sąmoningai nukreipiamas į vaizduojamus ar aprašomus lytinius organus, dažniausiai sekso metu. Kitaip tariant, pornografija siūlo svetimą seksualinę patirtį, išreikštą žodžiais, garsais, piešiniais ir pan. (Žėkas, 2011, p. 18-20). Išnaudojimą pornografijai apibendrintai galima suprasti kaip išnaudojimą gaminant, platinant pornografinio turinio įrašus ir kitokio pobūdžio daiktus, kuriuose atvirai, detaliai rodomas tikras ar suvaidintas lytinis aktas, lytiniai organai, tuštinimasis, masturbacija arba lytiniai iškrypimai (pavyzdžiui, sadizmas, mazochizmas ir kt.), ir tai yra pagrindinis tokio dalyko tikslas, siekiant iš to gauti pajamų ar kitokios naudos (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro..., 2015). Prekyba žmonėmis šiuo tikslu yra tada, kai pornografijos kūrėjas verbuoja, įgyja ar atlieka kitus sandorius su auka, kad galėtų fotografuoti ar kitaip fiksuoti aukos atliekamą lytinį aktą. Išnaudojimas pornografijai susijęs ir su kitomis seksualinio išnaudojimo formomis, ypač su išnaudojimu prostitucijai. Kai kurie užsienio autoriai savo darbuose pažymi, jog pornografija yra viena specifinių prekybos žmonėmis priemonių prostitucijos tikslais (Farley, 2014, p. 121). Pornografiniai vaizdai ir vaizdo įrašai dažnai kuriami kaip šalutiniai „produktai“ iš aukų, kurios parduodamos už seksą (Trafficking, prostitution and pornography: the inherent..., 2020). Pornografinio turinio vartojimas taip pat skatina ir prostitucijos paslaugų paklausą: pornografija pasitarnauja kaip prostitucijos reklama, be to, priklausomybė pornografijai gali peraugti į lytinių santykių poreikį – siekiama asmeniškai atlikti tai, kas matoma ekrane, todėl pradeda ieškoti ryšių su sąvadautojais, prekeiviais žmonėmis (Mackinnon, 2005, p. 999). Todėl galima apibendrintai teigti, jog tada, kai prekyba žmonėmis vykdoma aukos išnaudojimo pornografijai tikslu, paprastai auka išnaudojama ir prostitucijai, taigi šios prekybos žmonėmis formos dažnai reiškiasi kartu.

Dar viena prekybos žmonėmis forma – **priverstinė santuoka**. Prekyba žmonėmis šia forma pasireiškia tada, kai prekybos žmonėmis tikslas yra santuoka su aukomis, siekiant gauti socialinių ar finansinių garantijų užtikrinimą (Lietuvos Respublikos vidaus

reikalų ministerija, 2018, p. 10). Svarbu pabrėžti, jog ne kiekviena fiktyvi santuoka patenka į nagrinėjamą išnaudojimo sritį. Fiktyvi santuoka, kuria imituojami tikri santykiai, neturint tikslo juos kurti, sudaroma daugiausia dėl galimybės gauti leidimą gyventi atitinkamoje valstybėje ar siekiant finansinės naudos, taigi tokia santuoka pati savaime nėra išnaudojanti. Kaip pažymi Žmogaus teisių komitetas, sudarant fiktyvias santuokas paprastai nėra prievartos ar asmens išnaudojimo požymių (Žmogaus teisių komitetas: priverstinė santuoka..., 2015). Fiktyvi santuoka prekybos žmonėmis forma galėtų būti tik tada, kai nustatomas nukentėjusiojo valios laisvės pažeidimo elementas, pavyzdžiui, aukos atžvilgiu „pasitelkiama prievarta ir šantažas, sukuriant iliuziją apie laimingą šeimyninį gyvenimą, pažadant dideles pinigų sumas, aukos priverčiamos sudaryti santuoką su užsienio šalių piliečiais“ (Žibas, 2016, p. 43). Priešingumo aukos laisvei požymio svarba, vertinant, ar sudaryta santuoka gali būti laikoma prekybos žmonėmis forma, akcentuojama ir teismų praktikoje. Štai kasacinėje byloje Nr. 2K-1-1073/2023, kurioje du asmenys buvo nuteisti už tai, kad, pasinaudodami nukentėjusiosios pažeidžiamumu, pasiūlė jai sudaryti fiktyvią santuoką su užsienio piliečiu, siekdami padėti šiam gauti leidimą gyventi Lietuvoje, už tai jai nuo santuokos sudarymo kas mėnesį mokant po 100 Eur, su kuo ši sutiko. Teismas pažymėjęs, jog „[n]ustatant, ar fiktyvi santuoka konkrečiu atveju yra prekybos žmonėmis požymis, svarbu įvertinti ją sudarančių asmenų valios turinį ir galimybę laisvai priimti sprendimą“, nepripažino fiktyvios santuokos išnaudojančia nukentėjusiąją, nes jokių kitų tikslų, nei siekio nuteistajam gauti leidimą gyventi Lietuvoje ir materialinės nukentėjusiosios gerovės, šia santuoka nebuvo siekiama, nukentėjusiosios valios laisvė nebuvo suvaržyta (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų 2023 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamoje byloje Nr. 2K-1-1073/2023). Taigi, jei fiktyvia santuoka nėra siekiama kito asmens išnaudojimo ar kontrolės, kas rodo didesnę šios veikos pavojingumą, išskaičiavimu paremtos santuokos negali užtraukti baudžiamosios atsakomybės, daugiausiai tai – civiliniai ar darbo teisiniai santykiai, užsieniečių teisinę padėtį reglamentuojančių ir kitų įstatymų pažeidimai. Visgi, kaip rodo praktinės situacijos, būtent išnaudojimo tikslą fiktyvių santuokų atvejais įrodyti ir yra sunkiausia, todėl paprastai išaiškinami tik patys žiauriausi atvejai, kai aukos uždaromos, prievartaujamos, joms neleidžiama grįžti namo (Žibas, 2016, p. 57).

Prekyba žmonėmis nusikalstamų veikų darymui – tai yra prekybos žmonėmis forma, siekiant auką išnaudoti verčiant ją daryti baudžiamajame įstatyme numatytas veikas. Į šią prekybos žmonėmis formą nepatenka aukos išnaudojimas, verčiant ją atlikti kitokius, pavyzdžiui, administracines teises, pažeidimus. Atsižvelgiant į prekybai žmonėmis skirtus Sąjungos teises aktus, nukentėjusieji turi būti išnaudojami ne bet kokioms nusikalstamoms

veikoms, o toms, kurios yra susijusios su finansiniu išnaudotojų pasipelnymu, pavyzdžiui, kišenvagystėms, vagiliavimu parduotuvėse, prekyba narkotikais ir kita panašia veika. Nusikalstamų veikų apribojimas toms, kurios yra susijusios su finansine nauda, yra pagrįstas, atsižvelgiant į tai, jog prekyba žmonėmis pirmiausiai ir yra „varoma“ iš finansinių prekeivių žmonėmis paskatų (Urbelionytė, 2012, p. 1147), o nukentėjusiųjų įtraukimas ir panaudojimas jais ne tik tiesiogiai neša pelną, tačiau ir mažina nusikalstamos veiklos organizatorių rizikas ir išlaidas. Visgi, kaip ir prieš tai aptartų prekybos žmonėmis formų atvejais, taip ir šiuo būtina įvertinti asmens laisvės rinktis ir veikti suvaržymo pobūdį. Jei asmuo buvo įtrauktas nusikalstamą veika, dar nereiškia, jog nusikalstamas veikas šis daro prieš savo valią, kita vertus, sutikimas būti įtrauktam taip pat savaime nereiškia, jog toks asmuo nebus išnaudojamas. Todėl išvada dėl aptariamų prekybos žmonėmis formos daroma tais atvejais, „kai nustatytų aplinkybių kontekstas leidžia konstatuoti, kad užverbuoti asmenys, nors ir rizikuoja būti patraukti atsakomybėn, nėra pagrindiniai nusikalstamos veiklos naudos gavėjai, t. y. jie veikia ne savo iniciatyva, o pagal juos kontroliuojančių asmenų nurodymus, kaip beteisiai kitų asmenų valios vykdytojai“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258-788/2022). Aptariamų prekybos žmonėmis formos kontekste tikslinga paminėti ir prekybos žmonėmis aukų nebaudimo principą. Šis principas įtvirtintas ir tarptautiniuose standartuose, pavyzdžiui, Direktyvoje 2011/36/ES, ir nacionaliniame baudžiamajame įstatyme. BK 147 straipsnio 3 dalyje numatyta, jog nukentėjęs nuo šiame straipsnyje numatytos veikos asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamą veika, kurią jis buvo priverstas tiesiogiai padaryti dėl jam padarytos šiame straipsnyje numatytos veikos. Rizika būti sulaikytam, patrauktam baudžiamojon atsakomybėn yra viena iš priežasčių, kodėl prekybos žmonėmis aukos vengia kreiptis į teisėsaugos institucijas, be to yra viena iš pagrindinių priemonių, kuriomis naudojasi prekeiviai žmonėmis, siekdami išlaikyti nukentėjusiųjų kontrolę (Farrell *et al.*, 2010, p. 201). Todėl prekybos žmonėmis nebaudžiamumo taisyklė labai svarbi – rizikos būti nubaustam už prievarta padarytus nusikaltimus nebuvimas gali prisidėti prie prekybos žmonėmis aukų bei teisėsaugos institucijų ar kitų organizacijų bendradarbiavimo, prekybos žmonėmis šioje srityje atvejų atskleidimo ir aukų apsaugos užtikrinimo.

Dar viena iš prekybos žmonėmis formų – **prekyba žmonėmis organų įgijimui**. Paminėtina, jog Lietuvoje prekyba žmonėmis siekiant išnaudoti auką šioje srityje laikoma pavojingesne veika nei kitos prekybos žmonėmis formos, nes baudžiamoji atsakomybė už prekybą žmonėmis, turint tikslą įgyti aukos organą, audinį ar ląstelę, įtvirtinta BK 147

straipsnio 2 dalyje. Organų, audinių ar ląstelių donorystė yra paplitusi, medicininis požiūris svarbi ir nacionalinių teisės aktų detalios reglamentuota, taigi, teisėta praktika. Esminis reikalavimas, skiriantis teisėtą donorystę nuo asmens teisėms prieštaringą praktiką, įskaitant ir prekybą žmonėmis, siekiant įgyti aukos organą, audinį ar ląstelę, yra siejama su donoro ar jo teisėto atstovo laisvanorišku sutikimu. Atsižvelgiant į sudėtingą ir neretai užmaskuotą prievarta paremtą asmens laisvės suvaržymo mechanizmą prekybos žmonėmis bylose, prekybos žmonėmis kontekste donoro sutikimo klausimas įgauna dar didesnę reikšmę. Kaip minėta, prekybos žmonėmis atveju aukos sutikimas nėra reikšmingas, jei yra išgautas, atliekant aukos atžvilgiu prekybos žmonėmis nusikalstamus veiksmus ir panaudojant pastarosios valią palenkiančius būdus. Prekeiviai žmonėmis, siekdami paveikti ar įtikinti aukas, paprastai naudoja šiuos būdus: aukos yra verčiamos atiduoti organus už skolas, už juos pažadant atlygį, kuris vėliau nėra sumokamas ar sumokama tik nedidelė jo dalis, gydant nuo ligų (nepriklausomai nuo to, ar iš tikrųjų šie asmenys serga, ar ne) ir gydymo metu slaptai pasisavinant organus, audinius ar ląsteles (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2018, p. 10). Todėl, sprendžiant, ar kaltininko veika kvalifikuotina kaip ši prekybos žmonėmis forma, būtina tinkamai atskleisti aukos sutikimo aplinkybes. Formalus aukos sutikimo įvertinimas, nepriklausomai, ar kaltininko veikoje nustatyti kiti prekybos žmonėmis, siekiant įgyti aukos organą, audinį ar ląstelę, požymiai, gali lemti nepagrįstą kaltininko išteisinimą.

Kita vertus, svarbu akcentuoti, jog nepaisant aukos išnaudojimo tikslo reikšmės prekybos žmonėmis veikai (kaip minėta, tikslas išnaudoti yra vienas iš trijų būtinų prekybos žmonėmis reiškinių elementų, taip pat siejamas su prekybos žmonėmis formomis), **prekyba žmonėmis tolesnio aukos išnaudojimo neapima**: „atsakomybė už BK 147 straipsnyje numatytą nusikaltimą siejama ne su pačiu nukentėjusiojo išnaudojimu, o su kaltininko žinojimu, kad nukentėjusysis bus išnaudojamas“ (Gutauskas, 2016 p. 207). Tai pirmiausiai lemia baudžiamojo įstatymo nuostatos: šalia prekybos žmonėmis BK įtvirtintos atskiros išnaudojimą skirtingose srityse, pavyzdžiui, pelnymąsi iš kito asmens prostitucijos (BK 307), draudžiančios normos. Tai, kad išnaudojimo veika yra už prekybos žmonėmis normos ribų, pabrėžiama ir teismų praktikoje: „prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėtis priskiriama prie formaliųjų ir jos baigtumo momentas siejamas ne su padariniais, bet su veika, t. y. su vienu iš anksčiau aptartų sandorių sudarymu. Taigi, ši norma, nustatanti baudžiamąją atsakomybę už įvairius sandorius, sudarančius prielaidas išnaudoti žmogų, neapima paties išnaudojimo“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020). Ši nuostata svarbi ir analizuojamos darbo temos kontekste, kadangi, kaip minėta, išnaudojimas priverstiniam darbui ar

paslaugoms BK taip pat įtvirtinta kaip atskira nusikalstama veika. Vadovaujantis pristatyta nacionalinių teismų pozicija, išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms gali būti inkriminuojamas kartu su prekyba žmonėmis, tačiau tik tada, kai be išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nustatomi ir prekybos žmonėmis sandoriai, kitu atveju išnaudojimas šiuo tikslu su prekyba žmonėmis nepersidengia.

Tuo tarpu tarptautiniame kontekste išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms ir prekybos žmonėmis santykio klausimu ryškėja priešingos tendencijos, **išnaudojimą pripažįstant prekybos žmonėmis reiškiniu elementu**. Pavyzdžiui, Europos Žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT) byloje C.N. prieš Jungtinę Karalystę, Teismas, asmens veiksmuose nustatęs TDO priverstinio darbo indikatorius, tokius kaip grasinimas, atlyginimo neišmokėjimas ir kitus, kurie plačiau aptariami kitame darbo skyriuje, asmens veiką identifikavo kaip prekybą žmonėmis (Karalienė, 2019, p. 57). Taigi, EŽTT į prekybos žmonėmis fenomeną pažvelgia plačiai, išnaudojimo veiksmų griežtai neatribuojant nuo prekybos žmonėmis sandorių. Tokios pozicijos laikomasi ir kai kurių užsienio mokslininkų darbuose, tiesa, motyvuojant ją kitu pagrindu: išnaudojimas vertinamas kaip viena prekybos žmonėmis proceso fazių, šalia verbavimo ir pervežimo (Glonti, 2004, p. 74; Stanojoska, Petrevski, 2014, p. 44). Paminėtina, jog siauras prekybos žmonėmis interpretavimas priverstinio darbo kontekste kritikuotas ir Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupės, kuri atkreipė dėmesį, jog siauras prekybos žmonėmis išnaudojimo darbe tikslais vertinimas lemia nepagrįstus išteisinamuosius nuosprendžius, kaltininko veiksmus laikant tik darbo teisės pažeidimais, nesusijusiais su prekyba žmonėmis (7th General Report on GRETA's activities..., 2018, p. 5). Įdomu, jog ir Lietuvoje išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip savarankiškos veikos baudžiamajame įstatyme įtvirtinimas, sulaukė kai kurių autorių kritikos, pabrėžiant, jog baudžiamojo įstatymo norma, draudžianti išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, dubliuojasi su baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančia norma (Burda *et al.*, 2006, p. 51). Vis dėlto, nors tarptautiniu lygmeniu ir randasi užuomazgų platesnei prekybos žmonėmis sampratai, apimančiai ir išnaudojimo veiksmus, tokiam požiūriui įsitvirtinti Lietuvoje nėra palanku dėl, kaip minėta, baudžiamojo įstatymo nuostatų ir tuo paremtos nuosekliai plėtojamos teismų praktikos. Todėl, jei kaltininko veika turi išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms požymius, tačiau nėra nustatomi prekybos žmonėmis požymiai, veika kvalifikuojama tik kaip BK 147-1 straipsnio draudžiamas išnaudojimas.

Apibendrinant, prekybos žmonėmis reiškiniu grėsmė tarptautiniu mastu pastebėta dar prieš kelis šimtus metų. Keičiantis prekybos žmonėmis pasireiškimo formoms, keitėsi ir tarptautiniuose bei ES teisės aktuose įtvirtinta jos samprata, turėjusi esminę įtaką

prekybos žmonėmis apibrėžties formavimuisi ir Lietuvoje. Šiuo metu Lietuvos baudžiamojoje teisėje yra įtvirtinta tarptautinius ir ES teisės standartus atitinkanti plati prekybos žmonėmis samprata, apibrėžiama trimis elementais: veiksmu (tai yra sandoriais, kurių objektas žmogus), būdu ar priemonėmis ir tikslu išnaudoti įvairiose srityse, kurių viena – išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms. Nors išnaudojimo tikslas yra neatsiejama prekybos žmonėmis dalis, pats išnaudojimas, vadovaujantis baudžiamuoju įstatymu bei teismų praktika, nelaikytinas prekyba žmonėmis

2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimo sudėties požymių analizė

Prieš pradėdant analizuoti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos sudėties požymius, manytina, verta trumpai įvertinti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos paplitimo mastą šalyje.

Remiantis vidaus reikalų ministerijos 2022 m. kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalgoje pateiktais duomenimis, 2022 m. Lietuvoje pradėta 12 naujų su prekyba žmonėmis susijusių ikiteisminių tyrimų (žr. 1 lentelė). Ketvirtadalis (3 iš 12) naujų ikiteisminių tyrimų buvo pradėti dėl išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos, todėl, galima teigti, paskutiniu metu ši išnaudojimo forma yra viena iš vyraujančių šalyje. Siekiant išnagrinėti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms situaciją Lietuvoje detaliau, naudinga išanalizuoti Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ataskaitose pateiktus duomenis apie 2012 m. - 2022 m. dėl išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos atliktus ikiteisminius tyrimus ir bylas pirmosios instancijos teisme (žr. 2 lentelė). 10 metų laikotarpis, manytina, yra optimaliausias pastebėti šios veikos pasireiškimo tendencijas.

Pastebėtina, jog analizuojamu laikotarpiu per metus užregistruotų ikiteisminių tyrimų pagal BK 147-1 straipsnį skaičius išliko sąlyginai pastovus – vidutiniškai 2 ikiteisminiai tyrimai per metus. Augimą galima įžvelgti 2016 m. – 2017 m. Per šiuos metus bendrai buvo užregistruoti 5 ikiteisminiai tyrimai. 2022 m. ikiteisminių tyrimų skaičius taip pat didėjo – per metus užregistruota 4 ikiteisminiai tyrimai ir tai yra didžiausias per metus užregistruotų ikiteisminių tyrimų per metus skaičius aptariamuoju laikotarpiu. Pateikti duomenys atskleidžia ir kitą tendenciją – iš visų per analizuojamą laikotarpį užregistruotų ikiteisminių tyrimų dėl BK 147-1 straipsnyje numatytos veikos net 56 proc. jų buvo nutraukti. Nutrauktų ikiteisminių tyrimų priežastis aptariamuoju laikotarpiu išliko ta pati – nepadaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3 straipsnio 1 dalies 1 punktas). Atkreiptinas dėmesys, jog 2022 m. buvo nutraukta tik 1 ikiteisminis tyrimas, tai yra 25 proc. iš per tuos metus užregistruotų ikiteisminių tyrimų, tuo tarpu kaltinamuoju aktu užbaigtos ir teismui perduotos 2 bylos, tad galima daryti prielaidą, jog ikiteisminio tyrimo kokybė gerėja. Vis dėlto, kaip teigiama literatūroje, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms mastą daugiau atspindi ne pradėtų ikiteisminių tyrimų, bet nukentėjusiųjų ir aukų, kurioms buvo suteikta pagalba, skaičius (Bazylevas, Pajaujįs, 2015, p. 28-29), tad verta aptarti ir 2012-2022 m. asmenų, pripažintų nukentėjusiais nuo išnaudojimo priverstiniam darbui ar

paslaugoms veikų, skaičių. Per visą analizuojamą laikotarpį atliktuose ikiteisminiuose tyrimuose nukentėjusiais nuo išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos buvo pripažinti 20 asmenų, beveik trečdalis jais pripažinti vien per 2016 m. 2022 m., kaip ir prieš tai metais, nukentėjusiais nuo išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms pripažinti 3 asmenys, o tai, galima teigti, iš esmės atitinka ir tais metais pasireiškusių ikiteisminių tyrimų skaičiaus šuolį.

Įvertinus duomenis apie išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms bylas, nagrinėtas pirmosios instancijos teisme, galima pastebėti, jog bylų, išnagrinėjamų per metus, skaičius vidutiniškai siekia 43,3 proc. visų tais metais (tiek naujai gautų, tiek neišnagrinėtų metų pradžioje) pirmosios instancijos teisme užregistruotų bylų. Sąlyginai nedidelį išnagrinėjamų bylų procentą galima paaiškinti bent keliomis priežastimis. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms bylos pasižymi sudėtingu įrodinėjimo procesu: šios kategorijos bylose nukentėjusiųjų parodymai labai svarbūs, tačiau dėl psichologinės nukentėjusiųjų naštos gali būti sudėtinga juos apklausti, parodymai gali būti keičiami iš baimės ar kitų priežasčių, parodymuose gali pasitaikyti prieštaravimų (Bazylevas, Pajaujįs, 2015, p. 29). Sudėtingas įrodinėjimo procesas savo ruožtu lemia ir ilgą tokių kategorijų bylų nagrinėjimo trukmę, kas taip pat prisideda prie išnagrinėtų bylų per metus skaičiaus.

1 lentelė. 2022 m. naujai pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičius pagal išnaudojimo prekybai žmonėmis formas

Ikiteisminių tyrimų skaičius	Prekybos žmonėmis forma
5	<i>Seksualinis išnaudojimas</i> 2 ikiteisminiai tyrimai – pagal BK 147 straipsnį, 2 – pagal BK 157 straipsnį, 1 – pagal BK 147 ir 157 straipsnius
3	<i>Naudojimas asmens priverstinio darbu ar paslaugomis</i> – pagal BK 147-1 straipsnį
2	<i>Nusikalstama veika</i> pagal BK 157 straipsnį
1	<i>Neteisėtas įvaikinimas</i> – pagal BK 157 straipsnį
1	<i>Elgetavimas</i> – pagal BK 157 straipsnį

Šaltinis: 2022 m. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga.

2 lentelė. 2012-2013 metų ikiteisminiai tyrimai ir bylos I instancijos teisme pagal BK 147-1 str.

Metai	Užregistruoti ikiteisminiai tyrimai	Nutraukti ikiteisminiai tyrimai	Perduoti teismui	Nukentėjusiųjų skaičius	Visos bylos (tiek naujos, tiek metų pradžioje	Išnagrinėta bylų	Neišnagrinėtos bylos
2022	4	1	2	3	2	1	1
2021	1	2	0	3	2	2	0
2020	1	0	0	1	3	1	2
2019	1	2	2	1	3	2	1
2018	1	3	0	3	4	2	2
2017	2	1	3	1	5	2	3
2016	3	1	0	7	6	2	4
2015	1	0	2	0	5	1	4
2014	2	0	0	0	4	2	2
2013	1	0	0	1	1	0	1
2012	1	0	0	0	2	1	1
Iš viso	18	10	9	20	37	16	21

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenimis. Prieiga per internetą: <www.ird.lt>.

Remiantis pateiktais oficialios statistikos duomenimis, galima priėti išvadą, jog nors išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms problema šalyje egzistuoja ir yra pastebima teisėsaugos institucijų, jos pasireiškimo mastas nėra didelis. Tačiau svarbu įvertinti tai, kad išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip ir išnaudojimas kitose srityse ar prekyba žmonėmis, yra latentinis nusikaltimas, todėl realiai išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip ir kitų su prekyba žmonėmis susijusių veikų, skaičius yra didesnis. Tą iliustruoja ir nevyriausybinių organizacijų, kurios dažnu atveju

yra vieninteliai informacijos apie šio pobūdžio veikas šaltiniai, surinkti duomenys bei išvalgos.

Pavyzdžiui, nevyriausybinių organizacijų duomenimis, 2013 m. pagalba suteikta daugiau nei 300 asmenų, nukentėjusių nuo prekybos žmonėmis (apimant ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejus) bei potencialių prekybos žmonėmis aukų, o 2014 m. – beveik 250 tokių asmenų (Bazylevas, Pajaujis, 2015, p. 29). Šie skaičiai ženkliai skiriasi nuo pristatytų oficialių duomenų. Tai, jog tikroji išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms pasireiškimo situacija neužfiksuojama oficialiuose registruose, priverstinį darbą, prekybą žmonėmis ir su tuo susijusius reiškinius Lietuvoje analizavę autoriai sieja su keletu priežasčių. Pirmiausiai pabrėžiama, jog aukos pačios nesiryžta, bijo, neidentifikuoja savęs prekybos žmonėmis, priverstinio darbo aukomis ar dėl kitų priežasčių nesikreipia į teisėsaugos institucijas bei kitais pagalbos kanalais. Teigiama ir tai, jog teisėsaugos institucijos nėra pakankamai kompetentingos išaiškinti ir atpažinti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejus (Edita Lapinskienė: Prekyba žmonėmis – XXI a...., 2017; Janušauskienė, 2014, p. 25). Tikrojo išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms masto įvertinimą apsunkina be to ir tai, jog nėra žinomi ar žinomi ne visa apimtimi duomenys dėl tų išnaudojimo šioje srityje veikų, kuriose yra užsienio elementas, pavyzdžiui, kai nukentėjusieji yra lietuviai, išnaudojami užsienyje. Štai vienoje nevyriausybiniėje organizacijoje su išnaudojimo priverstiniam darbui atvejais dirbęs specialistas, apibendrinamas savo patirtį, atkreipė dėmesį, jog aukų, išnaudotų vergiškam darbui valstybės viduje, skaičius tesiekia penktadalį, lyginant su jam žinomų aukų, išnaudotų tuo pačiu tikslu užsienyje, atvejų skaičiumi (Ollus *et al.*, 2013, p. 318-321). Taigi, galima teigti, išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms yra realus, dideliu mastu besireiškiantis reiškinys, nepaisant to, jog dėl dažnu atveju sudėtingos, užslėptos ar klaidinančios formos, užsienio elemento ar nukentėjusiųjų pasyvumo, didžioji dalis atvejų ir lieka už oficialios statistikos ribų.

Tam, jog oficialūs duomenys daugiau atspindėtų realią išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms situaciją šalyje, svarbu gebėti identifikuoti šį nusikaltimą, taigi žinoti jo sudėties požymius ir jų pasireiškimo praktikoje ypatumus.

2.1. Nusikaltimo objekto – asmens laisvės specifika ir nukentėjusiojo ypatumai

Vieni iš būtinųjų išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos sudėties požymių – objektas ir nukentėjusysis, šių požymių ypatumai šiame skyriuje ir yra aptariami.

Baudžiamojoje teisėje sutariama, jog kiekviena nusikalstama veika yra kėsinamasi pažeisti ar yra pažeidžiamas įstatyme numatytas gėris, kitaip tariant, kiekviena nusikalstama veika kėsinamasi į konkretų objektą. Kokiam objektui keliami grėsmė, paprastai nustatoma pagal baudžiamojo įstatymo skyriaus, kuriame įtvirtinta atitinkama nusikalstama veika, pavadinimą. Baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą, nustatanti norma įtvirtinta BK XX skyriuje „Nusikaltimai žmogaus laisvei“, taigi šiuo nusikaltimu bendriausia prasme kėsinamasi į žmogaus laisvę.

Žmogaus laisvė kaip saugoma vertybė numatyta ne tik baudžiamajame įstatyme, bet ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (tolia – Konstitucija): Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, jog žmogaus laisvė neliečiama, 21 straipsnio 1 dalyje – jog žmogaus asmuo neliečiamas (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Konstitucinio teismo jurisprudencijoje pažymėta, jog šios dvi prigimtinės konstitucinės žmogaus teisės yra susijusios: „asmens neliečiamumo <...> turinį sudaro fizinis bei psichinis neliečiamumas. Tai reiškia, kad įstatymai turi užtikrinti, jog žmogus bus saugomas nuo bet kokio nepagrįsto išorinio <...> asmenų poveikio jo gyvybei, sveikatai, fizinio aktyvumo laisvei ir bet kokio kėsinosi į jo psichinę ir dvasinę būseną, jo intelektinę ir kūrybinę raišką“, tuo tarpu teisės į žmogaus laisvę Konstitucinis teismas aiškina kaip fizinės laisvės teisę, kuri yra sprendimų priėmimo laisvės prielaida: „ji sudaro sąlygas atlikti bet kokius teisėtus veiksmus, įgyvendinti teises galimybes įvairiose gyvenimo srityse“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas). Savo ruožtu žmogaus laisvė ir asmens neliečiamumas sudaro pagrindą „daugeliui kitų teisių ir teisės principų, kurių realizavimas siejasi su darbu, sveikatos apsauga ir kitais aspektais“ (Jovaišas, 2000, p. 144). Viena iš tokių teisių – teisė į darbo pasirinkimą, kuri tiksliausiai apibūdina vertybę, pažeidžiamą išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstama veika.

Žmogaus teisė laisvai pasirinkti darbą įtvirtina Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje, o šios teisės reikšmė ir pasireiškimo galimybės plačiai atskleistos tiek Konstitucinio teismo jurisprudencijoje, tiek bendrosios kompetencijos teismų praktikoje. Štai Konstitucinis teismas nurodo, jog teisė rinktis darbą ar verslą – tai galimybė savo nuožiūra, tai yra, laisvai apsisprendžiant, pasirinkti užsiėmimo rūšį (Konstitucinio Teismo 1996 m. liepos 10 d. nutarimas). Kasacinio teismo praktikoje teisė laisvai pasirinkti darbą – „teisė laisva valia

sutikti jį dirbti, teisė laisvai disponuoti savo sugebėjimais dirbti, teisė laisvai pasirinkti veiklos rūšį ir profesiją“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 3K-3-195/2008). Kaip matyti, laisvė pasirinkti darbą aiškina plačiau nei tik darbo pasirinkimo galimybė – ši teisė apima ir galimybę laisvai rinktis profesinį kelią, verslą, kitą užsiėmimą. Atsižvelgiant į BK 147-1 straipsnyje įtvirtintos normos, nustatančios baudžiamąją atsakomybę ne tik už asmens vertimą dirbti darbą, teikti paslaugas, bet ir elgetauti, turinį, teisė pasirinkti darbą turi būti siejama ir su laisvanorišku pasirinkimu prašyti išmaldos. Tad apibendrintai galima teigti, jog šia nusikalstama veika kėsinama į laisvę pasirinkti veiklą – dirbti konkretų darbą ar teikti konkrečias paslaugas.

Laisvės pasirinkti darbą ar veiklą pažeidimai išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą, veikos, kaip ir kitų prekybos žmonėmis formų, atveju išreiškiamas asmens laisvę varžančios kontrolės terminu. Šis terminas pasirinktas, atsižvelgiant į tai, jog išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms aukų laisvės varžymas yra tęstinio pobūdžio, auka yra nuolatinėje išnaudotojo kontrolėje (Fedosiuk, 2005, p. 77). Taigi, auka ne tik negali pasirinkti konkretaus darbo ar veiklos, bet taip pat negali laisvai nuspręsti, tą darbą ar veiklą tęsti ar nutraukti. Doktrinoje ir teismų praktikoje pažymima, jog aukos laisvę varžanti kontrolė reiškiasi įvairiai: nuo fizinio suvaržymo ar dokumentų atėmimo iki gąsdinimo ir fizinės bei psichologinės prievartos, laisvės apribojimo apgaule ir kt. (Janušauskienė, 2016, p. 86). Paprastai skiriama tiesioginė ir netiesioginė išnaudojamo asmens laisvę varžanti kontrolė. Netiesioginė kontrolė atpažįstama lengviau, nes kaltininkas naudoja su akivaizdžia prievarta susijusius būdus, pavyzdžiui, fizinį smurtą, grasinimus, aukos yra pagrobiamos ir pan. Tuo tarpu netiesioginė laisvę varžanti kontrolė paprastai užmaskuota tariamu kaltininko ir nukentėjusiojo susitarimu. Tai gali būti tokie atvejai, kai auka sutinka su darbo pasiūlymu, nes yra apgaunama dėl darbo pobūdžio, taip pat ir tie atvejai, kai kaltininkas pasinaudoja aukos pažeidžiamumu, susiklosčiusiu, pavyzdžiui, aukai nesugebant savo jėgomis rasti jokių kitų legalių pragyvenimo šaltinių, ir kt. (Gutauskas, 2020, p. 37). Tokiais atvejais nustatyti, ar nukentėjusiojo laisvė buvo suvaržyta, padeda TDO suformuoti priverstinio darbo rodikliai: piktnaudžiavimas pažeidžiamumu, apgaulė, darbuotojų judėjimo apribojimai (darbuotojų judėjimo kontrolė gali būti užtikrinama vaizdo stebėjimo kameromis, stebint sargybiniams ir pan.), darbuotojų izoliacija (pavyzdžiui, kai darbo vieta yra toli nuo gyvenamosios vietos, kai darbuotojai laikomi apgyvendintose vietovėse, tačiau neturi ryšio priemonių, taip ribojant susisiekimą su šeimos nariais ar teisėsaugos institucijomis ir pan.), fizinis ir seksualinis smurtas, bauginimas ir grasinimai (ne tik grasinimai panaudoti fizinį smurtą, bet ir įskųsti atitinkamoms migracijos tarnyboms, atimti darbo užmokestį, galimybę gauti

būstą, atleisti artimuosius, dar labiau pabloginti darbo sąlygas ir pan.), asmens tapatybės dokumentų saugojimas, darbo užmokesčio atėmimas (pavyzdžiui, sistemingai ir sąmoningai nemokamas darbo užmokestis, siekiant priversti darbuotoją pasilikti ir atimti iš jo galimybę pakeisti darbdavį), skolos vergovė (dirbtinė skola gali atsirasti dėl darbo užmokesčio avansu ar paskolų, skirtų įdarbinimo ar transporto išlaidoms padengti, arba dėl kasdienio gyvenimo ar neatidėliotinių išlaidų, pavyzdžiui, gydymo išlaidų ir pan.), žiaurios darbo ir gyvenimo sąlygos, itin didelis viršvalandžių skaičius (International Labour Organization, 2012). Jei kuris nors iš rodiklių kaltininko veikoje nustatomas, tikėtina, jog nukentėjusiojo laisvė dirbti ar teikti paslaugas buvo apribota. Paminėtina ir tai, jog nustačius minėtus rodiklius reikšmės neturi, ar aukos laisvė buvo apribota visiškai, ar tik dalinai: „pakanka nustatyti ir dalinį tokio asmens laisvės suvaržymą, nesuderinamą su normaliais darbo santykiais civilizuotoje visuomenėje“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022).

Šalia nusikalstamos veikos objekto, kaip materialioji jo išraiška, baudžiamojoje teisėje skiriamas fakultatyvusis nusikalstamos veikos požymis – dalykas. Tačiau tam tikrų veikų atvejais dalyko išskirti neįmanoma. Paprastai, tai yra tokios veikos, kuriomis vienaip ar kitaip paveikiamas žmogus, pavyzdžiui, jis nužudomas. Taip yra ir analizuojamos veikos atveju: išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, veika nukreipta pirmiausiai į žmogaus laisvę, ją varžant ne tik fiziškai, bet pasitelkiant ir psichologinius metodus, psichologinę prievartą, taigi žmogus neabejotinai yra veikiamas. Tokiais atvejais kaip objektyviojo veikos požymio – dalyko – atmaina vartojamas **nukentėjusiojo terminas**.

Paprastai nukentėjusįjį individualizuojančios savybės, pavyzdžiui, asmens sveikatos būklė, nėra reikšmingos kvalifikuojant kaltininko veiką, tačiau atskirais atvejais tam tikri asmens ypatumai gali būti teisiškai svarbūs, pavyzdžiui, didinti veikos pavojingumą (bejėgiška nukentėjusiojo būklė, šeiminių ryšys su kaltininku ir kt.). Paprastai tokios savybės įtraukiamos į nusikalstamos veikos sudėtį ir taip įtvirtinama šių savybių reikšmė. BK 147-1 straipsnyje nukentėjusįjį kaip nors išskiriančių požymių ar nuorodų į juos nėra. Vis dėlto analizuojamą veiką vertinant sistemiškai su baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis bei prekybą vaikais (BK 157 str.) nustatančiomis normomis, galima pastebėti, jog nukentėjusiojo amžius gali būti svarbus tinkamam kaltininko veikos kvalifikavimui. Tais atvejais, kai prekybos žmonėmis sandoriai atliekami su nepilnamečiu ir vėliau šis nepilnametis išnaudojamas priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą, kaltininko veika turėtų būti kvalifikuojama kaip vaiko pirkimo pardavimo bei išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms sutaptis (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 207).

Vertinant nukentėjusiojo savybes, įdomus ir diskusijas galintis kelti yra nukentėjusiojo neveiksmo darbo santykių srityje klausimas. Manytina, jog neveiksmas darbo santykių srityje reikšmingas tik darbo teisiniams santykiams, tuo tarpu aptariamos nusikalstamos veikos kvalifikavimui įtakos jis neturi. Tokia išvada darytina, atsižvelgiant į plačią darbo sampratą išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos prasme. Darbas šiuo atveju peržengia darbo teisės standartus: žmogus verčiamas dirbti, nepriklausomai, ar toks darbas atitinka darbo teisės reikalavimus, įskaitant ir reikalavimą darbuotojo veiksmumui (Gutauskas, 2015, p. 56). Jei baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms nustatanti norma būtų siejama, be kita ko, su darbo organizavimo atitiktimi formalioms taisyklėms, jos taikymas būtų apribotas, o dalis išnaudojimo šioje srityje atvejų liktų nebaudžiami: žmonės neretai išnaudojami būtent neteisėtose veiklose, pavyzdžiui, darbui kuriant pornografinį turinį. Kita vertus, išmaldos prašymui jokie darbo teisės standartai nėra keliami, todėl šiuo atveju neveiksmas darbo santykių srityje nėra kliūtis išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą, auką pripažinti šios veikos nukentėjusiuoju. Priešingai, aptariamas nukentėjusiojo požymis, priklausomai nuo konteksto, lėmusio aukos neveiksmumą, pavyzdžiui, aukos psichinės negalios, kaltininkui, verčiančiam auką elgetauti, gali būti net naudingas. Pavyzdžiui, asmens, prašančiojo išmaldos negalia gali psichologiškai stipriau veikti aplinkinius, kelti didesnę gailystę, užuojautą, o tai savo ruožtu skatina aukoti, skirti didesnes sumas ir pan.

Taigi, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos objektas – laisvė pasirinkti veiklą (dirbti ar teikti paslaugas), kuri analizuojamos veikos atveju varžoma tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai, tiek visiškai, tiek dalinai, o šios veikos nukentėjusiuoju pripažįstamas bet kuris fizinis asmuo, nepriklausomai nuo jo amžiaus, veiksmo darbo santykių srityje ar kitų ypatumų.

2.2. Nusikalstama veika ir jos padarymo būdai

BK 147-1 straipsnyje nurodyta, jog baudžiamas tas, kas panaudodamas fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę arba kitus šio kodekso 147 straipsnyje nurodytus būdus neteisėtai vertė žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, apimant elgetavimą. Taigi BK 147-1 straipsnyje akcentuojami du privalomi objektyviosios pusės požymiai: veika ir konkretūs jos padarymo būdai.

Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veika objektyviai reiškiasi alternatyviais veiksmais: neteisėtu aukos vertimu dirbti tam tikrą darbą, neteisėtu aukos

vertimu teikti tam tikras paslaugas, neteisėtu aukos vertimu elgetauti. Vertimo kaip veikos sampratai atskleisti naudinga aptarti lingvistinę termino *priversti* reikšmę. Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne šis terminas reiškia *primygtinai reikalauti, spirti, priverstinai raginti ką daryti, atlikti* (Lietuvių kalbos institutas. Lietuvių...). Perfrazuojant ir pritaikant pateiktą aiškinimą analizuojamos veikos kontekste, vertimas dirbti darbą ar atlikti paslaugas, apimant elgetavimą, galėtų būti apibūdintas kaip poveikio, kurio galutinis tikslas yra kaltininkui palankus, asmens valiai priešingas darbo ar paslaugų atlikimas ar išmaldos prašymas, aukai darymas. Toks poveikis daromas įvairiai: tai ir tie atvejai, kai kaltininkas atvirai reikalauja dirbti ar atlikti paslaugą, pasitelkdamas smurtą, tai taip pat ir tie atvejai, kai kaltininkas poveikį laisvam aukos apsisprendimui daro užslėptai, pavyzdžiui, reikalavimo tiesiogiai neišreiškiant, tačiau sąmoningai kuriant aplinką, kuri stumtų nukentėjusįjį sutikti su atitinkamo jam nepalankaus darbo pasiūlymu. Paminėtina, jog tik neteisėtas vertimas dirbti asmens nenorimą darbą ar teikti paslaugas yra vertimas aptariamo straipsnio prasme (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 172). Taigi darbdavio reikalavimas dirbti darbą pagal su darbuotoju sudarytą darbo sutartį neatitinka vertimo neteisėtumo požymio, todėl, net jei sulygto darbo darbuotojas dirbti ir nenori, tokia situacija yra už analizuojamos normos taikymo ribų.

Neteisėto vertimo dirbti darbą ar teikti paslaugas reikšmei atskleisti pravartu aptarti ir priverstinio darbo koncepciją, formuojamą pagal tarptautinius teisės aktus, pirmiausiai 1930 m konvenciją Nr. 29 Dėl priverstinio ar privalomojo darbo (toliau – Konvencija Nr. 29), kurioje pirmą kartą ir buvo suformuota priverstinio darbo sąvoka (Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 Dėl priverstinio ar privalomojo darbo, 1930). Konvencijoje Nr. 29 priverstinis darbas apibrėžiamas kaip bet koks darbas ar tarnyba, kurių buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurių asmuo nesutiko atlikti sava valia. Apibrėžimą papildė Tarptautinės darbo organizacijos generalinio direktoriaus 2001 m. pasauliniame pranešime „Stopping Forced Labour“ išskirtos aštuonios priverstinio darbo rūšys: vergija ir pagrobimas; priverstinis dalyvavimas viešuosiuose darbuose; priverstinis darbas žemės ūkyje ir atokiuose rajonuose, įskaitant priverstinį rekrutų ėmimą; namų darbininkai; pavergimas už skolas; priverstinis darbas, pareikalautas kariuomenėje; priverstinis darbas kaip prekybos rezultatas; priverstinis darbas kalėjimuose (Stopping forced labour : global report..., 2001). Beje, kaip jau minėta, atsižvelgiant į BK 147-1 straipsnio sudėtį ir Direktyvą 2011/36/ES, prekybos žmonėmis išnaudojimo sritį praplėtusia išnaudojimu elgetavimui, tie atvejai, kai asmuo neteisėtai verčiamas prieš savo valią prašyti išmaldos, taip pat turi būti laikomas priverstiniu darbu ar paslaugomis (Gutauskas, 2015, p. 63). Jau buvo minėta, jog priverstinio darbo kvalifikavimui neturi

reikšmės, ar darbas organizuojamas pagal atitinkamos valstybės darbo teisės normas, tokio reikalavimo nekelia ir minėta Konvencija Nr. 29. Todėl teisiškai nėra svarbu, ar darbas organizuotas, laikantis reikalavimo sudaryti darbo sutartį, ar apie naujus darbo santykius yra pranešta Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritoriniam skyriui, kaip to reikalauja nacionalinės darbo teisės standartai. Reikšmės neturi ir tai, ar darbas ar veikla apskritai yra uždrausta baudžiamojoje ar administracinėje teisėje. Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima pažymėti, jog priverstinis darbas gali reikštis įvairiose srityse įvairiais pavidalais, visgi konstatuoti asmens veiklą kaip priverstinį darbą galima tik tada, kai yra nustatomi minėti vertimo dirbti ar teikti paslaugas požymiai: neteisėtumas ir prieštaravimas asmens valiai.

Tiesa, tiek pagal tarptautinės teisės aktus, įtvirtinančius su priverstiniu darbu susijusias nuostatas, įskaitant ir Konvenciją Nr. 29, tiek pagal Konstituciją, priverstiniu darbu nelaikomi „tie atvejai, kai asmuo kompetentingų institucijų įpareigojamas dirbti atitinkamus darbus stichinių, visuotinių nelaimių atvejais, okupacijos, karo ar nepaprastosios padėties atvejais, taip pat nuteistųjų įpareigojimas dirbti laisvės atėmimo bausmės atlikimo įstaigoje bei darbas atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės laikotarpiu, taip pat karinės tarnybos atlikimas bei tarnybos, kuriuos reikalaujama iš asmenų, atsisakančių nuo karinės tarnybos dėl įsitikinimų, atlikimas vietoj karinės tarnybos“ (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 171). Šios išimtys dar kartą pagrindžia, jog remiantis tarptautine priverstinio darbo koncepcija, pripažįstama bei plėtojama ir Lietuvoje, priverstinis darbas nelaikomi reikalavimai dirbti ar teikti paslaugas, grindžiami teisėtu pagrindu.

Galiausiai, svarbu pažymėti, jog BK 147-1 straipsnio normoje nėra numatyti jokie šios veikos padariniai, todėl nesvarbu, ar asmuo dirbo darbą ar teikė paslaugas, ar dėl tam tikrų priežasčių kaltininko valia iki galo nebuvo įgyvendinta ir atitinkamo darbo ar paslaugų nukentėjusysis neatliko, kaltininko veika, tačiau tik jei atitiko ir kitus aptariamos nusikalstamos veikos sudėties požymius, turi būti vertinama kaip baigtas vertimas dirbti darbą ar teikti paslaugas. Kitaip tariant, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veika yra formali. Kita vertus, aplinkybė, jog kaltininkas visgi dirbo konkretų darbą ar teikė konkrečias paslaugas, gali būti svarbi kaltininko kaltės, kurios aspektai plačiau aptariami kitame darbo skyriuje, turiniui nustatyti.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog, kaip ir kiekviena nusikalstama veika, taip ir išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, turi pasiekti pakankamą pavojingumą, tad ne kiekvienas pavienis išnaudojimo atvejis turėtų būti pripažintas išnaudojimu šio straipsnio prasme. Tą pažymi ir priverstinį darbą analizavę autoriai: O. Fedosiuk pabrėžia,

jog išnaudojimui būtinas tęstinumas, sistemingumas (Fedosiuk, 2003, p. 93), K. Skrivankova nurodo, jog atskiri darbo standartų pažeidimai priverstiniu darbu pripažįstami tik tada, kai jų yra daug, jie sudaro atitinkamą visumą (Skrivankova, 2010, p. 4). Remiantis šiomis įžvalgomis, manytina, jog privačiame sektoriuje galinti dažnai pasitaikyti situacija, kai darbuotojui nurodoma dirbti viršvalandžius prieš šio valią, to neužfiksuojant atitinkamuose vidiniuose įmonės dokumentuose, taigi reikalaujant darbuotoją dirbti be teisėto pagrindo, neturėtų būti laikoma išnaudojimu priverstiniam darbui, tai daugiau darbo teisės pažeidimai, pavojingumu nusileidžiantys aptariamai veikai. Tačiau, kaip pažymi minėti autoriai, jei panaši į nurodytą pavyzdį praktika tęsiasi ir sistemingai kartojasi, tai jau peržengtų darbo teisės ribas ir galėtų būti laikoma nusikalstama veika.

Kaip minėta, aptariamą veikos sudėties objektyviają pusę sudaro ne tik vertimas dirbti darbą ar teikti paslaugas, bet ir įstatyme numatyti šios veikos padarymo būdai. BK 147-1 straipsnyje nurodyta, jog kaltininkas versti dirbti darbą ar teikti paslaugas gali naudodamas fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę ar kitus BK 147 straipsnyje numatytus būdus, tai yra, kitaip atimdamas nukentėjusiojo galimybę priešintis, pasinaudodamas nukentėjusiojo priklausomumu ar pažeidžiamumu, priimdamas ar sumokėdamas pinigus, ar gaudamas ar suteikdamas kitokią naudą asmeniui, faktiškai kontroliuojančiam nukentėjusį asmenį.

Fizinio smurto panaudojimas baudžiamojoje teisėje aiškinamas kaip neteisėtas asmens kūno neliečiamumo paveikimas, praktikoje pasireiškiantis smūgių sudavimu, mušimu, sąmoningu skausmo sukėlimu, nukentėjusiojo surišimu, prievartiniu psichotropinių ar narkotinių medžiagų sugirdymu, smaugimu ir kitais panašaus pobūdžio veiksmis (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 172). Smurtas gali būti taikomas tiek aukos, tiek kitų asmenų atžvilgiu. Paminėtina, jog fizinis smurtas gali būti naudojamas ir kaip psichinė prievarta, siekiant įbauginti auką ir tokiu būdu ją paveikti (Fedosiuk, 2001, p. 108). Be to, nors šiam požymiui kaltininko veikoje nustatyti nėra svarbu panaudoto smurto laipsnis, atitinkamai atsižvelgiant į jo intensyvumą, jei šis viršija sunkaus sveikatos sutrikdymo ribą, kaltininko veika kvalifikuojama kaip sutaptis su nusikalstamomis veikomis sveikatai ar gyvybei (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 172).

Grasinimas kaip vertimo dirbti darbą ar teikti paslaugas, įskaitant elgetavimą būdas – tai „pavojingas tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai verčiant bijoti, arba kitaip – bauginimas, kad dėl tolesnių grasinančiojo veiksmų ar neveikimo atsirastų tam tikros neigiamos pasekmės“ (Fedosiuk, 2007, p. 55). Grasinimas gali būti išreiškiamas žodžiu, paliekant aukai raštelių, skambinant jam telefonu, kreipiantis į auką per tarpininką ir pan. Akcentuotina, jog esminis tokio poveikio tikslas turi būti privertimas dirbti darbą ar teikti paslaugas. Jei bauginama šiuo tikslu, neturi reikšmės, ar grasinimas adresuotas pačiam

nukentėjusiajam, ar kitiems jam svarbiems asmenims. Antai vienoje kasacine tvarka nagrinėtoje byloje tai, jog kaltininkas skambino ir pačiam nukentėjusiajam, ir nukentėjusiojo motinai, draugei, nurodydamas joms, kad nukentėjusysis „labai daug problemų prisidarė“, kad jam „klius“, teismo buvo pripažinti vertimu dirbti darbą, be kitų būdų, pasitelkiant ir aukos bauginimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022). Šiam būdai nustatyti taip pat nėra svarbu ir tai, kokio turinio grasinimų nukentėjusysis sulaukia: tai gali būti ir sveikatos sutrikdymas, ir turto sunaikinimas, ir kiti atitinkamoje situacijoje auką paveikti galintys kaltininko veiksmai ar neveikimas. Kitaip tariant, grasinimo turinį daugiausiai nulemia konkreti situacija. Pavyzdžiui, moterims, išvežtoms į buvusią Jugoslaviją komercinio seksualinio išnaudojimo tikslais, išnaudotojai grasino perparduoti jas į karinę zoną, kur joms grėstų dar sunkesnės gyvenimo sąlygos nei dirbant prostitutėmis (Kiryan, Linden, 2005, p. 32) ir pan. Užsienio mokslininkų darbuose taip pat pažymima, jog asmens valia gali būti varžoma, panaudojant ir subtilesnes grasinimo išraiškas, pavyzdžiui, manipuluojant asmens gėdos jausmu ar grasinant religija ar tikėjimu paremtomis grėsmėmis, tokiomis kaip antgamtinis kerštas už nepaklusimą išnaudotojams (Carling, 2006), mirties bausmė, gresianti gimtojoje šalyje, kurioje išpažįstamas islamas, po to, kai bus atskleista informacija apie aukos vertimąsi prostitucija (Cyrus, 2005, p. 22). Nors realių tokio pobūdžio grasinimų pavyzdžių nacionalinių teismų praktikoje nepasitaikė, manytina, jie realūs ir nacionaliniame kontekste. Paminėtina ir tai, jog grasinimą auka turi suvokti kaip tikrą, nepriklausomai nuo realių kaltininko ketinimų ar grasinimų įgyvendinimo. Šiuo atveju svarbiausia yra bauginantis grasinimo poveikis, siekiant aukos valios palaužimo. Jei grasinimas vis dėlto yra įgyvendinamas, atitinkama veika turėtų būti kvalifikuojama kaip sutaptis su BK 147-1 straipsniu. Bet kuriuo atveju, vertimas dirbti ar teikti paslaugas grasinant gali reikštis labai įvairiai, o tai, ar grasinimas iš tiesų buvo, galima įvertinti tik žvelgiant iš nukentėjusiojo perspektyvos, išanalizavus jo kultūrinį foną, konkrečią situaciją ir panašias aplinkybes.

Apgaulė kaip šios veikos būdas kasacinio teismo praktikoje aiškinama kaip tyčinis asmens suklaidinimas, pasireiškiantis netikrų žinių pranešimu ar tiesos nutylėjimu, siekiant, jog klaidinamas asmuo dėl suklydimo savo noru elgtųsi pagal kaltininko valią. Nėra svarbu, ar auka klaidinama dėl būsimo darbo apskritai, pavyzdžiui, kaltininkui teigiant, jog jos laukia legalus, gerai apmokamas darbas, iš tikrųjų siekiant išnaudoti auką nelegaliai veiklai vykdyti, ar tik dėl atskirų atitinkamo darbo ar veiklos detalių, pavyzdžiui, darbo sąlygų, tokių kaip atlyginimo dydis, darbo bei poilsio laikas ir pan. Svarbiausia šiuo atveju tai, ar toks suklaidinimas lėmė aukos apsisprendimą sutikti su siūlomu darbu ar

veikla. Taigi, apgaule grįstas išnaudojimas tarsi pridengtas aukos ir kaltininko susitarimu – ne be reikalo ir teismų praktikoje tokiems atvejams prigijo „savanoriškos vergijos“ bylų pavadinimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-344-942/2016, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020). Vienoje iš tokių bylų, kaltininko apgaulė, tiesa, įtraukimo į priverstinį darbą kontekste, tai yra, kaip prekybos žmonėmis elementas, reikėsi pažadais suteikti nukentėjusiajam vairuotojo darbą, atitinkamu atlyginimu, kurio ar bent jau jo dalies, atitinkančius minimalaus mokesčio dydį, kaip paaiškėjo bylos eigoje, sumokėti kaltininkas neturėjo galimybių (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020). Paminėtina, jog apgaulė gali būti susijusi ir su dirbtinės skolos situacijos ir asmens priklausomumo sukėlimu, siekiant išlaikyti aukos laisvę varžančią kontrolę (Ollus *et al.*, 2013, p. 350). Tokia situacija galėtų būti, pavyzdžiui, atvejai, kai asmenys savanoriškai sumoka tariamam įdarbinimo agentui už įdarbinimo *paketą* sudarančias paslaugas: transportą, reikiamų dokumentų paruošimą, darbo užsienio valstybėje suradimą, tačiau yra apgyvendinami į *paketą* neįtrauktame būste, ilgą laiką nėra perkeliama į darbo rinką, taigi neturi pinigų maistui, pragyvenimui, o tokiai situacijai tęsiantis kurį laiką, tam, kad sumažintų įsiskolinimą kaltininkams, aukos sutinka skolą „atidirbti“ nepriimtiniomis jiems sąlygomis.

Kitokio atėmimo galimybės priešintis požymio ribos nėra nusistovėjusios (Fedosiuk, 2007, p. 55). Bendriausia prasme tai – bet kokie veiksmai, išskyrus fizinio smurto panaudojimą ir grasinimus, jei jais siekiama atimti ar atimama galimybė pasipriešinti vertimui dirbti darbą ar teikti paslaugas (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 173). Teismų praktikoje tokiais veiksmais pripažinti įstūmimas į kambarį, surišimas, prispaudimas prie žemės, apsvaiginimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, vaistais, nenaudojant prievartos ir kt. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. Teismų praktikos ir plėšimo baudžiamosiose bylose apibendrinimo apžvalga Nr. 23, p. 333). Tokie veiksmai paprastai pasireiškia kaltininkui ir nukentėjusiajam tiesiogiai kontaktuojant, visgi ir tie atvejai, kai tokio kontakto nėra, tačiau suvaržoma nukentėjusiojo galimybė priešintis, taip pat pripažįstami kitokiu galimybės priešintis atėmimu, pavyzdžiui, durų užrėmimas iš lauko pusės, nukentėjusiajam esant patalpos viduje (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. lapkričio 15 d. nutartis Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-477-2011).

Pasinaudojimas nukentėjusiojo priklausomumu aptariamoms nusikalstamos veikos prasme – tai tokie atvejai, kai kaltininkas, piktnaudžiaudamas nukentėjusiojo

priklausomumu, grįstu tarp jo ir nukentėjusiojo susiklosčiusiu atitinkamais santykiais, verčia nukentėjusįjį dirbti darbą ar teikti paslaugas. Baudžiamosios teisės mokslas skiria įvairias priklausomumo rūšis. Materialinis priklausomumas – tai situacijos, kai aukos pragyvenimo šaltinis yra kaltininko teikiama parama ar tokia parama esmingai prisideda prie nukentėjusiojo pragyvenimo sąlygų, pavyzdžiui, vaikų materialinis priklausomumas nuo tėvų. Tarnybinis priklausomumas susiklosto darbo ar tarnybos santykių pagrindu, kai nukentėjusysis kaltininkui yra pavaldus kaip pavaldinys, o taip pat, kai nukentėjusysis yra priklausomas nuo kaltininko kaip valdžios atstovo, pastarajam nesant tiesioginiu nukentėjusiojo viršininku. Formalusis priklausomumas yra grįstas teisiškai reglamentuotais bei tarpusavio teisėmis ir pareigomis paremtais aukos ir kaltininko santykiais, pavyzdžiui, santykiais tarp mokinio ir mokytojo, tuo tarpu neformalus priklausomumas, priešingai, susiklosto faktinių nukentėjusiojo ir kaltininko ryšių pagrindu, pavyzdžiui, tarp nusikaltimo susivienijimo dalyvio ir tokio susivienijimo vadovo (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 172 - 174). Paprastai baudžiamojoje teisėje reikšmingas yra tik formalusis priklausomumas, tačiau atsižvelgiant į aptariamą veikos specifiką, apsiribojimas tik formaliu priklausomumu neatlieptų šio nusikaltimo esmės ir lemtų per siaurą baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms nustatančios normos taikymą. Paminėtina, jog pasinaudojimas aukos priklausomumu galimas ne tik jau susiklosčiusių santykių kontekste, neretai priklausomumo situacija sukuriama dirbtinai. Toks atvejis analizuotas ir byloje Nr. 2K-7-73-511/2021, kurioje nustatyta, jog nukentėjusiems asmenims, kurie atvyko į Jungtinę Karalystę, manydami, jog joje gaus nemokamą apgyvendinimą, finansinę paramą ir darbą, kaltininkai dirbtinai kūrė nedarbo situaciją ir taip didino jų įsiskolinimą už būsto ir kitas paslaugas, taigi darė juos priklausomus nuo kaltininkų ir tuo priklausomumu (be kitų išnaudojimo priverstiniam darbui veikos būdų) naudojosi versdami aukas dirbti prieš šių valią (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021).

Pasinaudojimu nukentėjusiojo pažeidžiamumu pripažįstami tie atvejai, kai kaltininkas manipuliuoja nukentėjusiojo padėtimi, dėl kurios nukentėjusysis neturi realios ir priimtinos alternatyvos, kaip tik priimti kaltininko pasiūlymą būti išnaudojamam. Paprastai kaltininko pasiūlymas dirbti ar teikti paslaugas yra priimamas kaip būdas ištrūkti iš skurdo ar kitos sudėtingos ekonominės, socialinės situacijos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. birželio 3 d. nutartis budžiamojoje byloje Nr. 2K-290/2014, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-942/2016, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje

byloje Nr. 2K-288-648/2018). Pažeidžiamoje padėtyje atsiduriama dėl įvairių priežasčių: tai gali lemti socialinė atskirtis „dėl to, kad asmuo elgetauja, valkatauja, piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, yra įsitraukęs ar linkęs įsitraukti į nusikalstamą veiklą, patirta psichologinė, fizinė ar seksualinė prievarta, smurtas šeimoje, visiškas ar dalinis nesugebėjimas savarankiškai rūpintis asmeniniu gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime, taip pat sunki materialinė padėtis, įvairūs psichikos ar elgesio sutrikimai ir pan.“ (Bazylevas, Pajaujis, 2015, p. 9). Kasacinio teismo praktikoje pažeidžiamumo situacija pripažįstami ir tie atvejai, kai nukentėjusysis yra atgabenas į užsienį, neturėdamas legalaus statuso, nemokėdamas vietinės kalbos ir pan. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021). Beje, pastebėta, jog migrantų (nepriklausomai, atvykusių legaliai ar ne) pažeidžiamumas su laiku vis didėja dėl sąmoningai apsunkinamos jų padėties, pavyzdžiui, kuriant dirbtinių skolų situacijas, todėl galima teigti, pažeidžiamumas dažnai glaudžiai susijęs ir su aukų priklausomumo požymiu (Andrees, 2008, p. 22). Pažymėtina, jog nors pasinaudojimo pažeidžiamumu situacija iš pirmo žvilgsnio atrodo aiški, teismų praktikoje pasinaudojimas pažeidžiamumu ne visada atpažįstamas. Antai situacija, kai legaliai Lietuvoje dirbantis Kinijos pilietis buvo verčiamas dirbti pagal nukentėjusiajam nepalankias sąlygas, grasinant, jog priešingu atveju teisėti darbo santykiai bus nutraukti ir šis bus deportuotas, nebuvo pripažinta pasinaudojimu pažeidžiamumu (Klaipėdos apygardos teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-34-462/2008). Nepagrįstas šis sprendimas, manytina, todėl, jog šiuo atveju darbdavio valia galėjo nulemti darbuotojo deportaciją ir vienintelis būdas tokios padėties išvengti – paklusti darbdaviui, kas visiškai atitinka analizuojamo požymio esmę. Vadinasi, kiekvienu atveju būtina vertinti, ar konkreti padėtis yra tiek nepalanki nukentėjusiajam, jog pasirinkus bet kokią kitą nei kaltininko siūlomą elgesio variantą, esama padėtis taps dar nepalankesnė. Tai nustatoma atsižvelgiant į aplinkybių visetą, nes, kaip pažymima kasacinio teismo praktikoje, „dažnai nukentėjusiojo pažeidžiamumą nulemia ne kuri nors viena, o bent kelios susidėjusios aplinkybės, reikšmingai apsunkinančios atsisakymą priimti kaltininko pasiūlymą būti išnaudojamam (pvz., sunki materialinė padėtis, jaunas amžius, socialinių įgūdžių stoka ir pan.“ Be to, ne ką mažiau svarbu įvertinti ir tai, ar kaltininkas žinojo apie aukos pažeidžiamumą ar bent numanė sunkią nukentėjusiojo padėtį ir tuo pasinaudojo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje. Nr. 2K-7-73-511/2021).

Prieštaringas yra paskutinysis iš BK 147 straipsnyje numatytų veikos būdų – **sumokėjimas pinigų arba suteikimas kitokios naudos asmeniui**, kuris faktiškai

kontroliuoja nukentėjusį asmenį. Nevienareikšmiškai šis požymis gali būti vertinamas todėl, jog nukentėjusiojo valiai šiuo atveju nėra daromas joks poveikis, kai tuo tarpu kiti aptarti vertimo dirbti ar teikti paslaugas būdai pasitelkiami tam, jog asmens laisvė vienaip ar kitaip būtų paveikta. Dėl šios priežasties, kaip pažymėjo A. Gutauskas, aptariamasis būdas labiau primena atskirą veiką (Gutauskas, 2015, p. 62). Visgi, atsižvelgiant į tai, jog šiuo atveju su auka elgiamasi kaip su nuosavybe, papildomai daryti poveikį aukos valiai net nėra būtina, nukentėjusiojo valia šiuo atveju kaltininkui ir taip nėra reikšminga.

Kaip minėta, aptariamasis veikos būdai pasitelkiami tam, kad asmuo dirbtų ar teiktų paslaugas prieš savo valią: vienais atvejais naudojami prievartiniai būdai ir auka tokiais atvejais akivaizdžiai reiškia prieštaravimą konkrečiam darbu ar paslaugoms atlikimui, kitais atvejais prievarta nepasitelkiama ir auka tarsi sutinka su kaltininkų pasiūlymu dirbti darbą ar teikti paslaugas nepalankiomis jam sąlygomis. Todėl, kaip pažymi K. Skrivankova, jei priverstiniu darbu būtų pripažįstamas tik vertimas dirbti pačia siauriausia šios sąvokos prasme, pavyzdžiui, priverstimas pradėti dirbti pagrobiant, kankinant auką, tai daugelis tariamu savanoriškumu grįstų priverstinio darbo atvejų liktų nebaudžiami (Skrivankova, 2010, p. 7). Tam, kad tokių nebaudžiamumo atvejų būtų išvengta, tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu mastu galioja prekybos žmonėmis kontekste jau pristatyta taisyklė, jog aukos sutikimas, išgautas panaudojus vieną iš nukentėjusiojo valią palaužiančių būdų, nėra teisiškai reikšmingas. Sprendžiant dėl aukos sutikimo reikšmės, būtina įvertinti tai, jog išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms yra tęstinis procesas, kurio metu laisvę varžanti kontrolė gali būti įgyjama palaipsniui, palaipsniui didinama ir pan. Pavyzdžiui, vienoje Apeliacinio teismo nagrinėtoje byloje kaltinamųjų veika buvo kvalifikuota kaip išnaudojimas priverstiniam darbui, nors nukentėjusiosios, žinodamos, jog vyksta užsiimti prostitucija, savanoriškai atvyko į užsienio valstybę užsiimti šia veikla. Teismas pripažino, jog savanoriškas atvykimas nebuvo lydimas apgaulės ar kitų baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms įtvirtinančioje normoje numatytų būdų, tačiau atkreipė dėmesį į kaltininkų veiksmus nukentėjusioms jau pradėjus dirbti: nukentėjusiosioms atsisakius dirbti, jų atžvilgiu naudotas fizinis smurtas, grasinimai, todėl savanoriškumu grįsti santykiai peraugo į išnaudojimą darbui (Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-358/2007). Paminėtina, jog iš esmės taip pačiai aukos sutikimas vertinamas ir EŽTT praktikoje. Antai byloje Chowdury ir kiti prieš Graikiją, kurioje nagrinėtas 42 Bangladešo piliečių priverstinio darbo žemės ūkyje atvejis, teismas, spręsdamas darbo savanoriškumo klausimą, pabrėžė, jog išankstinio aukos sutikimo nepakanka, kad darbas nebūtų kvalifikuojamas kaip priverstinis darbas, jei darbdavys piktnaudžiauja savo valdžia arba

naudojasi darbuotojų pažeidžiamumu, kad juos išnaudotų (Chowdury and Others v. Greece, 21884/15). Byloje Zoletic ir kiti prieš Azerbaidžaną teismas iš esmės pakartojo minėtame sprendime pateiktą išaiškinimą ir konstatavo, jog piktnaudžiavimas valdžia, pasinaudojimas darbuotojų pažeidžiamumu ir išnaudojimo tikslas paneigia darbo savanoriškumą (Zoletic and others v. Azerbaijan, 20116/12). Taigi, kiekvienu atveju vertinant, ar aukos sutikimas yra reikšmingas, sprendžiant dėl vertimo dirbti ar teikti paslaugas, būtina atsižvelgti į tokio sutikimo davimo kontekstą.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, jog išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą, objektyviai reiškiasi neteisėtu ir priešingu asmens valiai vertimu dirbti ar teikti paslaugas, pasitelkiant vieną iš asmens valiai palaužti skirtų būdų. Jei kaltininko veikoje šie požymiai yra nustatomi, remiantis rekomendacijomis mokslinėje literatūroje, tarptautine bei nacionaline teismų praktika, aukos sutikimas būti išnaudojamai veikos kvalifikavimui pagal BK 147-1 straipsnį neturi reikšmės.

2.3. Subjektas

Atsižvelgiant į baudžiamojo įstatymo bendrosios ir specialiosios dalies nuostatas, apibendrintai galima teigti, jog už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą, baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiami fizinis ir juridinis asmenys, atitikę būtinus analizuojamos veikos subjektui keliamus reikalavimus.

Fizinį asmenį, kaip nusikalstamos veikos subjektą, apibūdina du požymiai: amžius ir pakaltinamumas. Lietuvoje suformuota dviguba amžiaus, kurį pasiekus, asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, riba. Bendroji amžiaus riba yra 16 metų, kaip numatyta BK 13 straipsnio 1 dalyje. Tačiau už BK straipsnio 2 dalyje numatytais veikas atsakomybė gali kilti ir 14 metų sulaukusiam asmeniui. Minėtoje BK 13 straipsnio dalyje įtvirtintas baigtinis veikų sąrašas, todėl, jei baudžiamąją atsakomybę už atitinkamą nusikalstamą veiką nustatantis straipsnis į šį sąrašą nėra įtrauktas, tokios veikos subjektu laikomas 16 metų sulaukęs asmuo. BK 147-1 straipsnio šiame sąraše nėra, todėl nukentėjusįjį dirbti ar teikti paslaugas vertęs asmuo bus baudžiamas, jei veikos padarymo metu buvo 16 metų amžiaus. Kitas minėtas reikalavimas – tai asmens pakaltinamumas. Pagal BK 17 straipsnį nepakaltinamas, tai yra toks asmuo, kuris nesugeba suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, nėra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Iš to seka, jog tik savo veiksmų esmę suvokiantis ir galintis juos valdyti, kitaip tariant, gebantis sąmoningai savo veiksmus priimti asmuo, gali už tuos veiksmus ir atsakyti. Paprastai asmuo laikomas pakaltinamu, jei nėra įrodyta priešingai, nes baudžiamojoje teisėje galioja

pakaltinamumo prezumpcija. Taigi, jei kaltinamasis išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugomis asmuo veikos padarymo metu buvo sulaukęs 16 metų, jo nepakaltinamumas byloje neįrodytas, jis galės atsakyti pagal analizuojamą straipsnį.

Kaip minėta, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos subjektu taip pat gali būti ir **juridinis asmuo**. Tai įtvirtinta BK 147-1 straipsnio 4 dalyje. Atsižvelgiant į priverstinio darbo pasireiškimo tendencijas, juridinio asmens atsakomybės už šią veiką įtvirtinimas yra pagrįstas. Išanalizavus išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejus tarptautiniu mastu, pastebėta, jog statybos, žuvininkystė, žemdirbystė – vienos pagrindinių išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms sričių (7th General Report on GRETA's activities..., 2018, p. 34). Tokios tendencijos vyrauja ir Lietuvoje (Ollus *et al.*, 2013, p. 17). Įvertinus tai, jog šiose veiklos srityse veikia ir juridiniai asmenys, tikėtina, už jų veiklos slypi ir priverstinio darbo atvejai. Svarbią vietą priverstinio darbo kontekste, ypač tais atvejais, kai asmenys darbui vežami į užsienio valstybes, užima ir privačios įdarbinimo įmonės. Paprastai tokios įmonės įdarbina lietuvius, o paskirties valstybėje juos priima laikinojo įdarbinimo agentūrų atstovai arba įmonės, kurioms vadovauja vadybininkai, dažnai kilę iš posovietinių valstybių, įskaitant ir Lietuvą (Sirgedienė, 2020, p. 4-5). Taigi galima teigti, jog juridinių asmenų įsitraukimas į išnaudojimą priverstiniam darbui ir paslaugoms yra reali praktika.

Baudžiamasis įstatymas nurodo sąlygas, būtinas tam, kad juridinis asmuo galėtų atsakyti baudžiamąją tvarka: veika turi būti padaryta fizinio asmens, veikiančio jo paties ar juridinio asmens vardu, tas fizinis asmuo veikos padarymo metu turėjo teisę (vieną iš alternatyvių) atstovauti juridiniam asmeniui, priimti sprendimus juridinio asmens vardu, kontroliuoti juridinio asmens veiklą, ta veika turi būti padaryta juridinio asmens naudai arba interesais. Juridinis asmuo atsakyti gali ir tada, tiesa, tai fakultatyvus atvejis, kai dėl juridinį asmenį kontroliuojančio asmens nepakankamos priežiūros arba kontrolės nusikalstamą veiką padaro juridinio asmens darbuotojas ir, jeigu veika buvo padaryta juridinio asmens naudai. Bet kuriuo atveju svarbiausia nustatyti tinkamo pagal pareigas fizinio asmens (paprastai vadovo) atsakomybę už konkrečią veiką ir tai, jog veika padaryta juridinio asmens naudai ar interesais. Teorinė situacija, kada šios sąlygos būtų išpildytos, galėtų atrodyti taip: statybos įmonės vadovas įdarbina asmeniškai pažįstamą asmenį, skolingą vadovui atitinkamą pinigų sumą, pasiūlęs šiam asmeniui atidirbti už minėtą skolą, dalies užmokesčio jam faktiškai neperduodant, o vėliau tuo pačiu motyvu verčia darbuotoją dirbti toliau, statybų įmonei gaunant iš to tiesioginę naudą. Visgi tik šių sąlygų juridinio asmens atsakomybei kilti nepakaktų: kiekvienu atveju turi būti nustatyta ir juridinio asmens kaltė. Juridinio asmens kaltė teismų praktikoje aiškinama kaip veikos ryšys su juridiniu

asmeniui. Pavyzdžiui, sprendžiant, ar juridinis asmuo kaltas, be kitų aplinkybių atsižvelgiama vertinama, ar akcininkai žinojo, skatino, toleravo atitinkamo fizinio asmens nusikalstamas veikas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gegužės 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-30-788/2017, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-9-303/2015, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-95/2012, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-25/2012). Todėl ir modeliuojamos situacijos atveju atsakomybė statybos įmonei galėtų kilti tik nustatčius jos kaltę, pavyzdžiui, jei būtų nustatyta, kad apie statybos įmonės vadovo veiką akcininkai žinojo ir tai toleravo.

Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms subjektas gali veikti arba individualiai, arba bendrininkaudamas. Visuotinai žinoma, jog prekyba žmonėmis yra viena pagrindinių organizuoto nusikalstamumo veikų ir pajamų šaltinių (Explanatory Report on the Council..., 2005). Prekyba žmonėmis svarbi ir teroristinių grupuočių veikloje (Okeke *et al.*, 2020, p. 4). Todėl, manytina, tolesnis prekybos žmonėmis aukų išnaudojimas taip pat neatsiejama organizuoto nusikalstamumo dalis. Kita vertus, bendrininkavimas, sudarant prekybos žmonėmis sandorius ir išnaudojant aukas priverstiniam darbui ar paslaugomis gali reikštis nebūtinai veikiant tik tokiuose nusikalstamuose susivienijimuose. Remiantis prekybą žmonėmis analizavusių autorių išvalgomis, prekeiviai žmonėmis, o taip pat, manytina, ir tolimesnį išnaudojimą vykdančias asmenys, bendrininkaudami gali veikti skirtingai: nedidelėmis grupėmis, veikiant tik vietiniu mastu (dažnai tokiais atvejais bendrininkai yra jungiami šeimos ryšių, priklauso vienam klanui), arba būnant didesnės tarptautinės nusikalstamos grupuotės dalimi, dažniausiai aprūpinant tarptautinę rinką aukomis, arba dalyvaujant itin struktūrizuotame nusikalstamame tinkle, kuris kontroliuoja visą prekybos žmonėmis procesą – nuo verbavimo iki aukų išnaudojimo ir disponavimo jomis, o taip pat šalia to užtikrina ir nusikalstamo tinklo veikimo procesą, pavyzdžiui, kuriant korumpuotus santykius su vietine valdžia (Aronowitz *et al.*, 2010, p. 21). Vadinas, bendrininkavimas prekiaujant žmonėmis, išnaudojant juos priverstiniam darbui ar paslaugomis gali būti įvairių formų, pasižymėti sistemiškumu, glaudžiais bendrininkų ryšiais, būti tarpvalstybinio pobūdžio, o taip pat visų minėtų požymių ir neturėti. Todėl bendrininkavimo nustatymas kaltininkų veikoje ne visada paprastas, reikalaujantis individualus vertinimo ir kompleksiško teismų požiūrio.

Bendrininkavimą baudžiamojoje teisėje apibūdina bei atskleidžia objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių visuma: dviejų ar daugiau asmenų dalyvavimas darant nusikalstamą veiką; jų veikos bendrumas; susitarimas daryti nusikalstamą veiką kartu bei tyčios

bendrumas, kai kiekvienas bendrininkas suvokia, kad daro nusikalstamą veiką ne vienas, o bendrai su kitu asmeniu (ar kitais asmenimis) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020). Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimo, veikiant bendrininkų grupe, atvejis buvo nagrinėtas kasacinėje byloje Nr. 2K-57-788/2022. Šioje byloje pripažinta, jog nuteistasis, kasacine tvarka skundęs žemesnių instancijų teismų sprendimus, iš anksto susitaręs ir veikdamas kartu su kitais bendrininkais, atliko tokius prekybos žmonėmis ir išnaudojimo priverstiniam darbui veiksmus: pasinaudodamas nukentėjusiųjų pažeidžiamumu dėl jų jauno amžiaus, sunkios materialinės padėties, nuolatinio darbo ir pajamų neturėjimo, panaudodamas apgaulę užverbavo nukentėjusiuosius vykti į Londoną dirbti skrajučių išnešiotojais, turint tikslą juos išnaudoti priverstiniam darbui, ir tęsdamas nusikalstamą veiką suteikė jiems gyvenamąją vietą, nurodydamas, jog iš jų uždirbamų pinigų bus atskaičiuojami pinigai už šios vietos nuomą ir kelionę, taip padarė juos priklausomus bei įgijo nukentėjusiųjų laisvę varžančią kontrolę ir taip išnaudojo juos priverstiniam darbui (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022). Pažymėtina, jog bendrininkavimui nustatyti nėra būtina, jog kiekvienas bendrininkas įgyvendintų nusikalstamos veikos objektyviosios pusės požymius. Kitaip tariant, nėra būtina, jog visi nusikalstamoje veikoje dalyvaujantys asmenys būtų bendravikdytojai. Bendrininkas gali veikti kaip padėjėjas, kurstytojas ar organizatorius, priklausomai nuo jo veiksmų pobūdžio ir bendrininkavimo formos. Todėl ir analizuojamos veikos kontekste nėra reikalaujama, jog kiekvienas bendrininkas tiesiogiai verstų nukentėjusįjį dirbti ar teikti paslaugas. Bendrininkaujantis asmuo gali tik teikti priemones nukentėjusiųjų laisvę varžančiai kontrolei užtikrinti, pavyzdžiui, aprūpinti vaizdo kameromis, taigi, tokiais ar kitais panašiais veiksmais veikti kaip padėjėjas, asmuo taip pat gali planuoti veiksmų planą, nukentėjusiųjų pervežimą ir taip prie nusikalstamos veikos prisidėti kaip organizatorius ir kt. Taigi, bendrininkų vaidmuo, užduotys, įsitraukimo mastas gali skirtis, svarbu, kad juos vienyty minėti subjektyvieji bendrininkavimo požymiai. Antai byloje Nr. 1-7-768/2018 nustatyta, jog nukentėjusiuosius priverstiniam darbui išnaudoję kaltininkai veikė organizuota grupe, pasiskirstę skirtingus vaidmenis ir užduotis. Vienas iš bendrininkų parengė nusikalstamos veikos planą, kaip bus platinamos narkotinės medžiagos, nurodė kitiems bendrininkams verbuoti asmenis, pasitelkiant jų atžvilgiu apgaulę. Kiti bendrininkai šį planą įgyvendino – melagingai žadėjo nukentėjusiesiems legalų, gerai apmokamą darbą statybose, o nukentėjusiesiems atvykus, pasinaudojo jų pažeidžiamumu ir vertė dirbti prieš jų valią platinant narkotines medžiagas

(Panevėžio apygardos teismo 2018 m. balandžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-7-768/2018).

Taigi, pagal normą, draudžiančią išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, atsakyti baudžiamąja teisine tvarka gali 16 metų veikos padarymo metu sulaukęs ir pakaltinamas fizinis, o taip pat juridinis asmuo. Aptariama veika gali būti padaroma veikiant savarankiškai ar bendrininkaujant, bendrininkams atliekant vykdytojų, padėjėjų, organizatorių, kurstytojų veiksmus.

2.4. Kaltės turinys

Baudžiamasis kodeksas nenustato atsakomybės asmeniui, veikusiam be kaltės (BK 2 str.), tad būtinasis kiekvienos nusikalstamos veikos sudėties požymis yra kaltė.

Remiantis BK 14 straipsniu, kaltė gali reikštis tyčios ar neatsargumo formomis. Veika padaroma neatsargiai tik tada, kai tai numatyta baudžiamąja atsakomybę už atitinkamą veiką nustatančiame BK straipsnyje. BK 147-1 straipsnyje tokios nuostatos nėra, todėl neatsargios kaltės pasireiškimo ypatumai plačiau neaptariami. Pagal BK 15 straipsnį tyčinė kaltė būna tiesioginė, kai asmuo, darydamas nusikalstamą veiką, suvokė pavojingą jos pobūdį, o jei veika materialinė, dar ir numatė jos padarius ir norėjo taip veikti ar, atitinkamai, norėjo padarinių, tuo tarpu netiesioginė tyčia yra tada, kai asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir numatė jos padarinius, ir nors jų nenorėjo, bet sąmoningai leido jiems atsirasti. Pažymėtina, jog baudžiamojoje teisėje sutariama (tiesa, šiuo klausimu yra keliamos diskusijos (Bikelis, 2007, p. 45), jog netiesioginės tyčios forma kaltė gali pasireikšti tik materialiose nusikalstamosiose veikose. Atsižvelgiant, į tai jog, kaip minėta, išnaudojimas priverstiniam darbui yra formali veika, darytina išvada, jog šios veikos subjektas veikia tik tiesiogine tyčia. Vadinas, kaltas pagal analizuojamą straipsnį asmuo bus tik tada, kai darydamas veiką suvokė, jog panaudodamas fizinį smurtą, grasinimus, kitaip atimdamas galimybę priešintis ar pasitelkdamas kitus BK 147 straipsnyje numatytus būdus, neteisėtai vertė nukentėjusįjį dirbti tam tikrą darbą, teikti tam tikras paslaugas ar prašyti išmaldos ir siekė tai daryti.

Kaltės nustatymas – sudėtingas procesas, analizuojamos veikos kontekste dar labiau apsunkinamas dėl ne visada atpažįstamo laisvę varžančios kontrolės mechanizmo. Pavyzdžiui, tais atvejais, kai laisvę varžanti kontrolė pasireiškia netiesiogiai, sunkiau įvertinti ir kaltininko kaltės turinį. Kita vertus, akivaizdžios prievartos atvejai patys savaime taip pat nereiškia kaltininko veikimo tyčia: riba, kada prievarta taikoma sistemingai ir tyčia, o kada naudojama prievarta tėra nekontroliuojamo elgesio išraiška ne

visada lengvai atpažįstama (Andrees, 2008, p. 22). Tai, kad nukentėjusysis patyrė kontrolę, gali lemti ne siekis jį išnaudoti, o, pavyzdžiui, netinkamas darbdavio darbo standartų supratimas ir prieštaraujanti tiems standartams, tačiau ne į išnaudojimą nukreipta darbo organizavimo praktika (Scott, 2017, p. 167). Todėl išvadą, kad kaltininkas veikė tyčia, galima daryti tik įvertinus aplinkybių visumą. Nacionaliniai teismai su didesniais sunkumais, vertindami išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms kaltinamųjų kaltės turinį, nesusiduria. Svarbiomis aplinkybėmis, grindžiančiomis kaltininkų tiesioginę tyčią, teismai yra pripažinę, pavyzdžiui, tai, kad kaltininkas/ai pervežė nukentėjusįjį į fermą, kurioje vėliau reikalavo šį atlikti konkretų darbą, panaudojus prieš nukentėjusįjį fizinę prievartą, reikalavo rengtis darbui skirtais drabužiais, o taip pat ir dirbti konkretų darbą, nukentėjusiajam akivaizdžiai nesutinkant jį atlikti (Varėnos apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-68-445/2013); pasinaudojo nukentėjusiojo pažeidžiamumu ir sukūrė priklausomumo situaciją, tai yra, paskolino nukentėjusiajam pinigus, skambino jam ir jo artimiesiems gąsdinant už esamą nukentėjusiojo skolą su pastaruoju susidoroti, ir kaip skolos grąžinimo būdą liepė nukentėjusiajam dirbti remonto darbus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022); ieškojo pažeidžiamų asmenų, juos verbavo dirbti skrajučių nešiotojais, sudarinėjo darbo maršrutus, naudojo apgaule, nesumokėjo pinigų už dirbamą darbą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022) ir kt.

Pažymėtina, jog motyvai ir tikslai kaip subjektyvieji nusikalstamos veikos požymiai nėra būtinieji išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos atveju (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 174), tačiau atsižvelgti į juos, sprendžiant dėl kaltininko kaltės, yra svarbu. Pavyzdžiui, jei kaltininko elgesys, verčiant asmenį dirbti prieš šio valią, yra nulemtas rasistinių motyvų, tokia aplinkybė, atsižvelgiant ir į kitas, gali rodyti tiesioginę to asmens tyčią. Jei kaltininkas verčia nukentėjusįjį dirbti, siekdamas finansiškai prisidėti prie nusikalstamo susivienijimo, kurio dalyvis jis yra, veiklos, tai taip pat gali rodyti, jog kaltininkas vertė asmenį dirbti apgalvotai, tikslingai, taigi, tiesiogine tyčia.

Taigi, išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą pasireiškia tiesiogine tyčia, kai kaltininkas suvokia, kad panaudodamas vieną iš alternatyvių nusikaltimo padarymo būdų neteisėtai verčia nukentėjusįjį dirbti tam tikrą darbą, teikti tam tikras paslaugas ar prašyti išmaldos ir nori taip veikti. Nors motyvai ir tikslas yra už išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos sudėties ribų, jie reikšmingi kaltės turiniui nustatyti.

3. Veiką kvalifikuojančio požymio analizė

BK 147-1 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas veikos pavojingumą didinantis požymis: vertimas žmogų dirbti ar teikti paslaugas vergijos ar kitokiomis nežmoniškais sąlygomis. Šia lakoniška nuostata įstatymų leidėjas, įtvirtinęs minėtą požymį, ir apsiribojo, požymio prasmė atskleidžiama teismų praktikoje ir baudžiamosios teisės moksle.

Vergiškų darbo sąlygų samprata susijusi su 1926 m. konvencijoje Dėl vergovės pateikta vergovės definicija (Abramavičius *et al.*, 2009, p. 175). Atsižvelgiant į ją, galima apibendrinti, jog vergiškos darbo sąlygos yra tokios sąlygos, kurioms esant su auka elgiamasi kaip su nuosavybe, pavyzdžiui, auka yra verčiama dirbti, laikant pastarąją visiškoje nelaisvėje, teikiant maistą tik tada, kada kaltininkas nusprendžia, ir kt. Kitaip tariant, auka tokiais atvejais visomis prasmėmis yra visiškoje išnaudotojo kontrolėje. Tuo tarpu kitokias nežmoniškas sąlygas išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veiką studijavę autoriai sieja su **2009 m. birželio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2009/52/EB**, kurioje numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai (toliau – Direktyva 2009/52/EB) pateikta ypač išnaudotojiškų darbo sąlygų apibrėžtimi (Gutauskas, 2015, p. 65; Karalienė, 2019, p. 52). Pagal šį teisės aktą, išnaudotojiškos darbo sąlygos – tai tokios sąlygos, „kurios atsiranda dėl diskriminacijos dėl lyties ar kitų priežasčių, kai yra labai didelė disproporcija, palyginus su teisėtai dirbančių darbuotojų darbo sąlygomis, ir kai jos, pavyzdžiui, daro poveikį darbuotojų sveikatai bei saugai ir yra nesuderinamos su žmogaus orumu“ (Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. birželio 18 d. direktyva 2009/52/EB, kuria numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai, 2009). Tokiomis sąlygomis pripažįstamas keletą kartų mažesnis nei kitiems atitinkamoje srityje dirbantiems asmenims mokamas atlygis, ilgesnė nei 12 valandų darbo diena, už kurią tinkamai nemokama, dirbančiųjų niekinimas, darbas kenksmingomis, pavojingomis sąlygomis, dideliame karštyje, šaltyje ir pan. (Gruodytės, 2012, p. 1611; Gutauskas, 2015, p. 65). Visgi, svarbu pabrėžti, jog nežmoniškos sąlygos turi būti vertinamos atsižvelgiant į šio nusikaltimo specifiką – asmens laisvės varžymą ir jos nulemtą pavojingumą. Todėl sutiktina su A. Gutausko įžvalga, jog norint inkriminuoti išnaudojimą vergiškais bei nežmoniškais sąlygomis, nustatyti tik minėtus pažeidimus nepakanka – turi būti nustatytas ir „faktas, kad nukentėjusysis buvo išnaudojamas ir jam sukeliama dvasinė ar fizinė kančia, nesuteikiant galimybės patenkinti žmogaus būtinųjų poreikių, tokių kaip normalus miegas, pailsėjimas, pavalgymas, gamtinių reikalų atlikimas, laisvalaikis po darbo valandų, bendravimas su šeima, artimaisiais ir kt.“

(Gutauskas, 2015, p. 65). Dvasinės ir fizinės kančios konkrečioje situacijoje rodo pakankamą išnaudojimo priverstiniam darbui pavojingumą, nes liudija apie tokiomis sąlygomis dirbančių ar paslaugas teikiančių asmenų pažeidžiamumą, situacijos prieštarumą jų laisvei (Karalienė, 2019, p. 53).

Į tai, ar darbo ar paslaugų teikimo sąlygos nukentėjusiesiems kėlė fizines ar dvasines kančias ir nebuvo galimybės patenkinti būtinųjų žmogaus poreikių, kaip į pagrindinį kriterijų kvalifikuojant kaltininko veiką pagal BK 147-1 straipsnio 2 dalį, atsižvelgiama ir nacionalinių teismų praktikoje. Antai minėtoje kasacinėje byloje Nr. 2K-42-628/2021 teismas, įvertinęs byloje nustatytas aplinkybes, o būtent tai, jog nuteistasis nukentėjusiajam atlyginimo už asmeninio vairuotojo darbą, neužtikrino normalių gyvenimo sąlygų, socialinių garantijų, laisvalaikio, ribojo nukentėjusiojo galimybę lankyti paskaitas, aplankyti artimuosius ir su jais bendrauti, grįžti namo ir ateiti į darbą sutartu laiku, nukentėjusiojo darbo valandos buvo neįprastai ilgos, jis didžiąją dalį laiko praleido su kaltininku, su kuriuo kartu automobilyje buvo verčiamas ir nakvoti, kentėjo pastarojo naudojamą fizinį bei psichinį smurtą, konstatavo, jog nukentėjusysis buvo išnaudojamas priverstiniam darbui sąlygomis, kurios kėlė jam fizines bei dvasines kančias, todėl kaltininko veiksmus kvalifikavo pagal BK 147-1 straipsnio 2 dalį. Teismas šioje byloje taip pat akcentavo, jog aplinkybė, kad kaltininkas gyveno tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir nukentėjusysis, nėra reikšminga analizuojamo požymio nustatymui: „nuteistasis tokį gyvenimo būdą pasirinko laisva valia, tuo tarpu nukentėjusysis dirbti šiomis sąlygomis buvo priverstas, dirbo neatlygintinai. Šiame kontekste svarbu ir tai, kad nukentėjusysis ne tik gyveno bei buvo verčiamas dirbti nepriimtiniomis sąlygomis, bet, kaip jau buvo minėta, nuolat kentė nuteistojo fizinį ir psichinį smurtą, grasinimus, bijojo atsisakyti dirbti ar kitaip nepaklusti nuteistajam“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-42-628/2021). Kasacinėje byloje Nr. 2K-57-788/2022, kurioje nustatyta, jog nukentėjusieji buvo verčiami dirbti skrajučių nešiotojais Jungtinėje Karalystėje, esminis aspektas, kurį vertino kasacinis teismas, spręsdamas, ar kaltininkų veiką kvalifikuoti pagal BK 147-1 straipsnio 2 dalį, taip pat buvo dvasinių ar fizinių kančių bei žmogiškųjų poreikių patenkinimo kriterijus. Nors pirmąja ir apeliacine tvarka bylą nagrinėję teismai kaltininko veikoje nustatė nežmoniškų sąlygų požymį, atsižvelgę, be kita ko, į tai, kad kaltinamieji nuteistiesiems nemokėjo ne tik žadėto, bet ir minimalaus atlygio, dėl ko nukentėjusieji buvo nuolat išsekę, turėjo vogti, buvo verčiami į darbą važiuoti be viešojo transporto bilieto, kas sąlygojo nukentėjusiųjų gėdos ir baimės jausmą, pagal skrajučių dalinimo maršrutus vaikščiodavo ilgas valandas bet kokiomis oro sąlygomis, kentė kojų skausmus, tinimą,

prieš juos naudotas fizinis smurtas, tačiau kasacinis teismas su žemesnių instancijų teismų sprendimais nesutiko. Aukščiausiasis teismas pabrėžė, jog nukentėjusiųjų gyvenimo sąlygos buvo sudėtingos, bet negali būti prilyginamos nežmoniškoms sąlygoms, nes „nukentėjusieji žinojo, kokį darbą jiems teks dirbti ir kad jis nebus fiziškai lengvas. Vidutiniškai nueinamas 15–20 kilometrų atstumas yra didelis, tačiau skrajučių dalijimo veiklos specifika yra būtent tokia ir nukentėjusieji, kaip ir buvo nustatyta teismų, važiavo dirbti būtent tokio darbo. Nors nukentėjusieji ir dirbdavo ilgą laiką, tačiau iš jų parodymų matyti, kad dauguma jų gaudavo laisvadienių (viena, du per mėnesį), o ir darbo metu kai kurie nukentėjusieji laiką leisdavo parke, nedirbdavo, skrajutes išmesdavo, tiesiog vaikščiodavo mieste ir t. t. Nukentėjusiesiems už darbą, nors ir nedidelis, buvo mokamas atlyginimas (20–50 svarų sterlingų per savaitę). Byloje taip pat nėra duomenų apie tai, kad nukentėjusieji būtų gyvenę antisanitarinėmis sąlygomis, nešildomoje, drėgnoje patalpoje, nebūtų turėję galimybių nusiprausti, pasigaminti maisto, neturėtų galimybės išsimiegoti ar pan.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022). Minėti praktikos pavyzdžiai rodo, jog sprendimą, ar konkrečios darbo ar paslaugų teikimo sąlygos vertė išnaudojamą asmenį kentėti dvasiškai ar fiziškai, neleido patenkinti žmoniškųjų poreikių, kiekvienu atveju lemia konkrečios bylos aplinkybės.

Kita vertus, išvada dėl darbo ar paslaugų teikimo sąlygų nežmoniško ar vergiško pobūdžio neturėtų būti paremta pavienėmis faktinėmis aplinkybėmis. Vergiškos ar nežmoniškos sąlygos pirmiausiai yra situacija, tam tikra terpė, kurioje yra išnaudojamas asmuo, tad tik iš konkrečių aplinkybių visumos galima spręsti, ar nukentėjusysis buvo tokioje padėtyje, kuri kėlė jam fizines ar dvasines kančias, o būtinieji žmogaus poreikiai negalėjo būti patenkiami. Todėl, pavyzdžiui, vien tik darbuotojo dirbami viršvalandžiai savaime nėra nežmoniškos sąlygos, vien tik faktas, jog nukentėjusieji dirbo fiziškai lengvą darbą taip pat nepaneigia to, kad nukentėjusysis buvo verčiamas dirbti vergiškomis bei nežmoniškoms darbo sąlygomis ir pan. Pastarasis atvejis, beje, nagrinėtas byloje Nr. 2K-7-73-511/2021. Šioje byloje, nors ir pažymėjęs, kad nukentėjusiojo darbas parduotuvėje fiziškai buvo lengvas, teismas atsižvelgė į aplinkybių visetą, o būtent į tai, kad nukentėjusysis „turėjo dirbti po 10 valandų per dieną be poilsio dienų, gyvendamas toje pačioje parduotuvėje, <...> gyvenimo ten sąlygos buvo nesuderinamos su žmogaus orumu, jos nesuteikė jam galimybių patenkinti būtinus žmoniškuosius poreikius – normalų miegą, pavalgymą, gamtinių reikalų atlikimą, jis nuteistųjų buvo žeminamas“, be to į tai, kad nukentėjusiojo atžvilgiu buvo naudotas fizinis smurtas bei šiuo pagrindu tyčiotasi, ir pripažino kaltininko veiką vertimu nukentėjusįjį dirbti nežmoniškoms darbo sąlygomis

(Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021).

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, galima apibendrinti, jog vertimas dirbti ar teikti paslaugas vergiškomis ar nežmoniškoms sąlygoms yra tie atvejai, kai kaltininko veikoje, be subjektyviųjų ir objektyviųjų išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, apimant elgetavimą, veikos požymių, nustatomos ir sąlygos, kurioms buvus, nukentėjusysis neturėjo galimybės patenkinti būtinuosius žmogiškus poreikius ir tai kėlė jam dvasinius ar fizinius išgyvenimus.

4. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos santykis su panašiomis nusikalstamomis veikomis

Analizuojant išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos požymius, galima pastebėti, jog ši veika yra kompleksiškas reiškinys, apimantis ir kitų nusikalstamų veikų ar teisės pažeidimų elementus arba su jais glaudžiai susijęs, kas, manytina, gali apsunkinti jau savaimė sudėtingą išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoma identifikavimą. Todėl naudinga aptarti kai kurių su išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugomis veika susijusių nusikalstamų veikų santykio ypatumus.

Visų pirma, naudinga atskleisti **išnaudojimo priverstiniam darbui ir kitų BK XX skyriuje numatytų veikų santykį**. Kaip žinia, atitinkamas BK XX skyrius jungia nusikalstamas veikas, kuriomis pažeidžiama bendra vertybė – žmogaus laisvė. Kaip jau minėta, procesai, susiję su žmogaus laisvės pažeidimu – jos apribojimas, visiškas suvaržymas – neretai sunkiai identifikuojami, todėl ir veikas, kuriomis šie procesai reiškiasi, ne tik atpažinti, bet ir tarpusavyje atskirti gali būti sudėtinga. Viena iš tokių veikų yra **naudojimasis asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis**, numatyta BK 147-2 straipsnyje. Naudojimasis kito asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis Lietuvoje kriminalizuotas, siekiant įgyvendinti Direktyvos 2011/36/ES reikalavimus. Direktyvos 2011/36/ES nuostatų paskirtis – „siekti, kad naudojimasis paslaugomis, kurios teikiamos kaip prekybos žmonėmis pasekmė, būtų baudžiamas, taip kartu bandant atgrasyti asmenis naudotis išnaudojimu paremtomis paslaugomis“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018). Kitaip tariant, Direktyvos 2011/36/ES nuostatomis atkreipiamas dėmesys, jog prekybą žmonėmis reguliuoja pirmiausiai pasiūlos ir paklausos dėsniai, todėl valstybės ES narės įpareigos reguliuoti ne tik prekybos žmonėmis reiškinį, bet ir numatyti baudžiamąją atsakomybę prekybos žmonėmis „klientams“ (Urbelionyte, 2012, p.1150). BK 147-2 straipsnio 1 dalyje nurodyta, jog baudžiamąja tvarka atsako tas asmuo, kuris naudojosi žmogaus darbu ar teikiamomis paslaugomis, įskaitant prostituciją, žinodamas ar turėdamas ir galėdamas žinoti, kad asmuo šį darbą dirba ar šias paslaugas teikia dėl to, kad jam išnaudojimo tikslais buvo panaudotas fizinis smurtas, grasinimai, apgaulė arba kiti šio kodekso 147 straipsnyje nurodyti būdai. Nors abu nusikaltimai yra priešingi žmogaus laisvei ir yra tiesiogiai susiję su priverstinio darbo ar paslaugų koncepcija, juos skiria objektyvusis požymis – veika. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms objektyviai reiškiasi neteisėtu kito asmens vertimu dirbti ar teikti paslaugas, apimant ir išmaldos prašymą, o naudojimasis asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis – tokio asmens dirbamo ar atliekamo darbo

naudojimu, tai yra, naudos, teikiamos iš tokio asmens darbo ar paslaugų, gavimu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018). Todėl, skirtingai nei išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju, naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis subjektas gali būti tik trečiasis asmuo, nedalyvaujantis pačiame išnaudojimo procese. Tiesa, praktikoje gali susiklostyti situacijos, kai kaltininkas ne tik verčia auką dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, bet ir naudojasi tuo darbu ar tomis paslaugomis. Nei doktrinoje, nei teismų praktikoje nėra pasisakyta, kaip turėtų būti vertinami minėti atvejai. Manytina, jog vertimas dirbti ar teikti paslaugas ir naudojimas tuo priverstiniu darbu ar paslaugomis nėra naudojimas BK 147-2 straipsnio prasme, nes kaltininkas šiuo atveju neveikia tik kaip trečiasis asmuo, todėl peržengiamos normos, nustatančios atsakomybę už naudojimąsi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis, taikymo ribos. Kita vertus, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikia naudojimosi kito asmens darbu ar paslaugomis veiksmų taip pat neapima, tad kvalifikuoti analizuojamus atvejus tik pagal BK 147-1 straipsnį taip pat būtų netikslu. Todėl kaltininko veiksmus, kai kaltininkas verčia auką dirbti darbą ar teikti paslaugas bei naudojasi tuo priverstiniu darbu ar priverstinėmis paslaugomis, siūloma kvalifikuoti kaip BK 147-1 ir 147-2 straipsniuose numatytų veikų sutaptį. Taigi, siekiant nustatyti, kaip kvalifikuoti kaltininko veiksmus – kaip naudojimąsi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis ar išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, pirmiausiai turi būti vertinamas padarytos veikos pobūdis – ar asmuo tik naudojosi aukos darbu ar paslaugomis, ar neteisėtai vertė auką dirbti ar teikti paslaugas. Jei kaltininko veiksmuose nustatomos abi veikos, tokius veiksmus siūloma kvalifikuoti kaip išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms bei naudojimosi kito asmens darbu ar paslaugomis sutaptį.

Aptartinas ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms bei kitų BK XX skyriuje numatytų nusikalstamų veikų – neteisėto laisvės atėmimo (BK 146 str.) ir žmogaus veiksmų laisvės varžymo (BK 148 str.) – santykis. Analizuojant **neteisėto laisvės atėmimo ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms ryšį**, galima pastebėti, jog aptariamų veikų objektyvieji požymiai gali sutapti tais atvejais, kai kaltininkas, versdamas auką dirbti ar teikti paslaugas, ją pagrobia, uždaro, laiko tam tikroje vietoje. Visgi neteisėto laisvės atėmimo ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos skiriasi keletu požymių. Pirma, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju aukos laisvė varžoma tam, jog šis dirbtų konkretų darbą ar teiktų konkrečias paslaugas, kas yra nebūdinga laisvės atėmimo nusikaltimui. Antra, neteisėtu laisvės atėmimu varžoma fizinė asmens laisvė, tai yra kėsiniama į asmens laisvę pasirinkti savo buvimo vietą, tuo tarpu

išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip minėta – į laisvę pasirinkti veiklą (dirbti ar teikti paslaugas). Laisvę varžanti kontrolė šiuo atveju gali reikštis neteisėtai ribojant fizinę aukos laisvę, tačiau nebūtinai. Todėl, manytina, jog išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veika yra platesnio pobūdžio (Abramavičius et al., 2009, p. 156). Taigi, tarp aptariamas veikas draudžiančių normų galima išvelgti normos-visumos ir normos-dalies konkurenciją: baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą laisvės atėmimą nustatanti norma sudaro dalį atsakomybę už išnaudojamą priverstiniam darbui ar paslaugoms numatančios normos. Esant šiai normų konkurencijai, norma-dalis yra netaikoma, nes ją visiškai savo požymiais apima norma-visuma (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. spalio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-98-628/2022, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-289/2013). Todėl, jei auka yra ne tik pagrobta, uždaroma, laikoma tam tikroje vietoje, bet ir verčiama dirbti konkretų darbą ar teikti paslaugas, šiuos veiksmus atlikusio kaltininko veika turėtų būti kvalifikuojama tik pagal baudžiamąją atsakomybę už išnaudojamą priverstiniam darbui ar paslaugoms nustatančią normą.

Tuo tarpu **žmogaus veiksmų laisvės varžymo ir išnaudojimo priverstiniam darbui veikų santykis yra kitoks**. Žmogaus veiksmų laisvės varžymas objektyviai reiškiasi reikalavimu elgtis kaltininko nurodytu būdu ir psichinės prievartos naudojimu, kas būdinga ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikai tais atvejais, kai kaltininkas reikalauja auką dirbti ar teikti paslaugas, prieš šią naudodamas psichinę prievartą. Tad galima teigti, jog reikalavimu dirbti ar teikti paslaugas, pasitelkiant prievartą yra įgyvendinama tiek išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos, tiek ir žmogaus veiksmų laisvės varžymo veikos objektyvioji pusė. Kita vertus, aptariamu atveju reikalavimo turinys yra konkretus, specifiskai susijęs tik su darbo ar paslaugų atlikimu. Todėl BK 147-1 straipsnyje įtvirtinta norma turėtų būti vertinama kaip specialioji BK 148 straipsnyje įtvirtintos normos atžvilgiu. Bendrosios ir specialiosios normų konkurencija yra išsprendžiama taikant specialiąją normą (lot. *lex specialis derogat legi generali*) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-280-689/2019, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-210-511/2019, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-346-303/2017). Taigi jei kaltininkas, naudodamas prievartą, reikalauja dirbti konkretų darbą ar teikti konkrečias paslaugas, inkriminuojamas tik BK 147-1 straipsnis (Abramavičius et al., 2009, p. 176 - 177).

Plačiau aptarti verta ir BK 292-1 straipsnyje numatyto **Lietuvos Respublikoje nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbo (BK 292-1 str.) atirbojimo nuo**

išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms ypatumus. BK 292-1 straipsnyje numatyta veika objektyviai reiškiasi šiais alternatyviais veiksmais: verslišku Lietuvos Respublikoje esančių trečiųjų šalių piliečių įdarbinimu, 5 ar daugiau Lietuvos Respublikoje nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių įdarbinimu, Lietuvos Respublikoje nelegaliai esančio trečiųjų šalių piliečio ypatingai išnaudojamo darbo sąlygomis įdarbinimu, Lietuvos Respublikoje nelegaliai esančio trečiųjų šalių nepilnamečio asmens įdarbinimu. Iš šių alternatyvių veikų daugiausiai panašumų su išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugomis veika turi Lietuvos Respublikoje nelegaliai esančio trečiųjų šalių piliečio ypatingai išnaudojamo darbo sąlygomis įdarbinimas. BK 292-1 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos ypatingai išnaudojančios darbo sąlygos laikomos tapačiomis vergijos ar kitoms nežmoniškoms sąlygoms BK 147-1 straipsnio 2 dalies prasme (Gutauskas, 2015, p. 64; Gruodytė, 2012, p. 1607). Visgi savo esme aptariamoms veikoms yra skirtingos. Bene reikšmingiausias šias veikas skiriantis požymis – objektas, į kurį kiekviena veika yra kėsinama. BK 292-1 straipsnis numatytas nusikaltimas įtvirtintas XLII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valdymo tvarkai“, taigi pagrindinis šios veikos objektas – ne laisvė, kaip yra išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamos veikos atveju, bet valdymo tvarka. Vadinas, siekiant „nustatyti, kuri norma turėtų būti taikoma, reikia įvertinti, ar auka turėjo galimybę laisvai savo nuožiūra palikti darbdavį, ar tokia jos teisė buvo suvaržyta dėl fizinio ar psichologinio smurto“, kitaip tariant, nustatyti, ar auka dirbo prieš savo valią (Gruodytė, 2012, p. 1607). Šiame kontekste paminėtina, jog BK 292-1 straipsnis atsirado, siekiant įgyvendinti ES reikalavimus, skirtus kovai su nelegalia migracija, o tiksliau Direktyvos 2009/52/EB nuostatas. Dažnas nelegalios migracijos motyvas – noras susirasti pragyvenimo šaltinį, kas, be kita ko, pabrėžiama ir Direktyvos 2009/52/EB konstatuojamojoje dalyje: „pagrindinis nelegalios imigracijos į ES traukos veiksnys yra galimybė gauti darbą ES neturint reikalingo teisinio statuso“, taigi, galima teigti, vykti į užsienio valstybę asmenys pasiryžta daugiausiai savo noru. Todėl ir nelegalus įdarbinimas valstybėje, į kurią emigruojama, yra daugiau susitarimas ir kiekvienos darbo santykių šalies interesų užtikrinimas: darbuotojas suranda pragyvenimo šaltinį, darbdavys sutaupo (tinkamai) neįformintų darbo santykių sąskaita. Kitaip tariant, paprastai nelegalus įdarbinimas ne tik neprieštaruoja nelegaliai dirbančio asmens valiai – toks įdarbinimas kaip tik ir įgyvendinamas darbuotojo valia. Kita vertus, BK 292-1 straipsnis susijęs tik su nelegaliai valstybėje esančių asmenų darbu, tuo tarpu BK 147-1 straipsnis taikomas nepriklausomai nuo nukentėjusiojo statuso šalyje. Tiesa, tam tikrais atvejais nelegalių migrantų įdarbinimas gali peraugti bei, remiantis kitų valstybių patirtimis, perauga į tolimesnį darbuotojų išnaudojimą priverstiniam darbui (Ollus *et al.*,

2013, p. 97). Tokios situacijos pavyzdį pateikia BK 292-1 straipsnio ypatumus ir atitiktį ES standartams analizavusi E. Gruodytė: „[g]alimi ir tokie atvejai, kad asmenys iš pradžių yra įdarbinami ir jų laisvė nėra suvaržyta, tačiau vėliau, atsiradus pavaldumo santykiams ir grasinant, pavyzdžiui, neatsiskaityti už atliktus darbus, informuoti atitinkamas tarnybas apie asmens buvimą Lietuvoje nelegaliai ir kt., asmuo verčiamas dirbti ribojant jo pasirinkimo laisvę, t. y. grasinant ir pasinaudojant asmens priklausomumu“ (Gruodytė, 2012, p. 32). Pažymėtina, jog tokios situacijos nelemia aptariamų BK 292-1 ir BK147-1 straipsniuose įtvirtintų normų konkurencijos, tokiais atvejais kaip realioji sutaptis gali būti kvalifikuojamos abi veikos.

Aptartinas ir **pelnymosi iš kito asmens prostitucijos (BK 307 str.) ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikų santykio klausimas**. Atkreiptinas dėmesys, jog kai kurie pelnymosi iš kito asmens prostitucijos veikos požymiai būdingi ne tik išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimui, bet ir prekybos žmonėmis veikai, pavyzdžiui, asmens gabenimo prostitucijai per Lietuvos sieną atveju. Atsižvelgiant į tai, kad pagrindinis šio darbo objektas – išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veika, BK 307 straipsnis analizuojamas tik santykio su 147-1 straipsniu kontekste. Nors BK 307 straipsnyje įtvirtinta veika objektyviai reiškiasi skirtingomis alternatyviomis veikomis, jas jungia tai, kad jomis gaunama finansinė nauda iš kito asmens prostitucijos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-268-697/2018, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-136/2014, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-623/2010). Šiame kontekste aktualus yra klausimas, **ar asmuo, iš kurio prostitucijos kaltininkas gauna atitinkamą finansinę naudą, gali savanoriškai verstis prostitucijos veikla**. Šis klausimas – dažnas ir prieštaringas, kadangi yra neatsiejamas nuo individualių kiekvieno bandančio atsakyti į jį moralinių nuostatų, tradicijų, pasaulėžiūros ir kitų faktorių. BK komentaro autoriai, komentuodami BK 307 straipsnyje pelnymosi iš kito asmens prostitucijos nusikaltimo sudėtį, pažymi, jog pajamų gavimas iš kitos asmens prostitucijos gali būti grįstas ir abipusiu prostitucija užsiimančio ir pajamas iš to gaunančio asmens sutarimu, ir prievarta paremtais santykiais (Abramavičius *et al.*, 2010, p. 545). Visgi, akcentuotina, jog net ir tada, kai asmuo prostitucijos veiklą pasirenka iš pirmo žvilgsnio savanoriškai, įvertinus tokio pasirinkimo aplinkybes, dažniausiai paaiškėja, jog asmens teikiamos prostitucijos paslaugos iš tikrųjų yra asmens valios laisvei priešinga veikla. Minėtų situacijų pavyzdžiai galėtų būti tie atvejai, kai žmonės verčiasi prostitucija, norėdami finansuoti narkotikų vartojimą, arba, kai siekiamos išlaikyti šeimą, neturėdamos jokios kvalifikacijos, vildamosi gauti greitus

pinigus lanksčiomis darbo valandomis, prostitucijos veikla verčiasi vienišos motinos ir pan. (Committee on Equal Opportunities for Women and Men, 2007). Šiose situacijose akivaizdus prostitucija besiverčiančio asmens pažeidžiamumo požymis, todėl tokie ir panašūs atvejai negali būti laikomi savanoriška prostitucija. Minėtais ir į jais panašiais bei akivaizdžia prievarta paremtos prostitucijos atvejais ne tik pažeidžiama dorovė, kuri yra pelnymosi iš kito asmens prostitucijos veikos objektas, tačiau tiesiogiai varžoma ir žmogaus laisvė. Šiuo aspektu pelnymosi iš asmens prostitucijos veika iš esmės nesiskiria nuo išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos – tiek vienos, tiek kitos iš aptariamų veikų atvejais nukentėjusysis prieš savo valią yra verčiamas atlikti paslaugą, kuri kaltininkui teikia atitinkamą naudą.

Vadovaujantis minėtu prieštaravimo asmens laisvei kriterijumi, pelnymosi iš vaikų prostitucijos atvejai visada turėtų būti laikomi vaikų išnaudojimu priverstiniam darbui. Tarptautiniuose standartuose ir nacionaliniame baudžiamajame įstatyme nusikalstama veika laikoma prekyba žmonėmis nepriklausomai nuo to, ar nustatytas bent vienas vaiko valią palenkiantis būdas, ar ne, „nes vaikas vien dėl savo amžiaus jau yra pažeidžiamas“ (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro..., 2015). Kitaip tariant, vaikų sprendimai bei su jais daromų veiksmų pobūdžio įvertinimas dėl nepilnamečių socialinės brandos, gyvenimiškos patirties stokos ir kitų veiksnių negali būti objektyvūs ir lygūs suaugusio žmogaus sprendimams ar elgesio su juo suvokimui. Tai reiškia, jog pelnymosi iš nepilnamečio prostitucijos atvejai, nepriklausomai nuo vaikų pritarimo, visada yra priešaringi vaikų laisvei, todėl traktuotini kaip išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms. Atitinkamai ir įtraukimas į išnaudojimą prostitucijai taip pat visada prieštarauja vaiko laisvei, todėl bet kokie veiksmai, siekiant įtraukti nepilnamečių į prostituciją, turėtų būti laikomi prekyba vaikais, o ne BK 307 ar BK 308 straipsnyje numatytais veikomis.

Galima atkreipti dėmesį, jog išnaudojimo prostitucijai ir priverstiniam darbui ar paslaugoms santykio klausimas nagrinėjamas ir užsienio autorių darbuose įvairiais aspektais, tarp kurių ir nepagrįstas aptariamų išnaudojimo sričių atribojamos. Sutiktina su įžvalga, jog ydingą išnaudojimo prostitucijai atskyrimą nuo išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms iš dalies lemia tarptautiniuose bei ES teisės aktuose įtvirtintų prekybos žmonėmis sąvokų formuluotės, kadangi seksualinis išnaudojimas plačiąja prasme bei išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms įtvirtintos kaip atskiros prekybos žmonėmis išnaudojimo sritys (Wijers, 2015, p. 65). Tai, skaitant tarptautinių standartų nuostatas vien formaliai, gali lemti išvadą, jog priverstinis darbas negali egzistuoti sekso industrijoje. Visgi, kaip vienoje konferencijų yra pabrėžęs TDO Ekspertų komitetas,

aiškindamas priverstinio darbo sąvoką Protokolo nuostatų kontekste, „[n]ors Protokole atskiriamas išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms ir seksualinis išnaudojimas, tai neturėtų lemti išvados, kad prievartinis seksualinis išnaudojimas nelaikomas priverstiniu darbu ar paslaugomis, ypač prekybos žmonėmis kontekste. Priverstinis seksualinis išnaudojimas ir priverstinė prostitucija patenka į priverstinio darbo ar privalomojo darbo apibrėžties taikymo sritį“ (International Labour Office, 2007, p. 42). Kitaip tariant, TDO Ekspertų grupė priverstinę prostituciją vertina kaip priverstinio darbo formą. Tuo tarpu vaikų prostitucijos atveju kitų alternatyvų nei laikyti šią veiklą priverstiniu darbu nėra. Vaikų prostitucija, remiantis tarptautiniais standartais, pavyzdžiui, Konvencija dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo ir neatidėliotinų veiksmų tokiam darbui panaikinti, kurią, beje, Lietuva ratifikavo 2003 m., visada yra priverstinis darbas (Konvencija dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo ir neatidėliotinų veiksmų tokiam darbui panaikinti, 1999).

Paminėtina, jog nacionalinių teismų praktikoje vertimasis prostitucija taip pat pripažintas priverstiniu darbu ar paslaugomis. Antai aukų sutikimo aspektu byloje Nr. 1A – 358/2007 asmuo buvo pripažintas kaltu dėl išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamos veikos padarymo, nes panaudodamas fizinį smurtą ir grasinimus kaltininkas vertė nukentėjusiąsias dirbti prostitutėmis jo naudai. Tiesa, svarbu, jog šiuo atveju bene pagrindinis teismo argumentas buvo tas, jog valstybėje, kurioje nukentėjusiosios buvo verčiamos teikti prostitucijos paslaugas, tai yra Nyderlandų Karalystėje, prostitucija buvo legali: „nėra pagrindo taikyti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso bei Administracinių teisės pažeidimo kodekso normų, nes nuteistasis M. J. nusikalstamas veikas padarė Nyderlandų karalystėje, kur prostitucijos verslas legalus ir oficialiai įteisintas ir nėra numatyta nei baudžiamoji, nei administracinė atsakomybė už tokio pobūdžio veiką. Todėl M. J. nusikalstamus veiksmus, padarytus Nyderlandų karalystėje, apygardos teismas pagrįstai įvertino kaip išnaudojimą priverstiniam darbui, panaudojant fizinį smurtą bei grasinimus“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-358/2007). Atsižvelgiant tokią teismo argumentaciją, keltina prielaida, jog valstybėse, kuriose vertimasis prostitucijos veikla yra draudžiamas, taigi ir Lietuvoje, prostitucijos paslaugos nebūtų laikomos priverstiniu darbu ar paslaugomis. Tačiau, kaip minėta, darbas BK 147-1 straipsnio prasme suprantamas plačiai ir nėra siejamas su legalumo reikalavimu. Išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms veikos esmė – priešingumas žmogaus laisvei, o ne darbo ar paslaugų pobūdis. Todėl, jei asmuo buvo verčiamas prieš savo valią atlikti bet kokio pobūdžio veiklą, įskaitant

ir teikti nelegalias prostitucijos paslaugas, manytina, kad situacija iš esmės gali būti laikoma išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms.

Kita vertus, nepriklausomai nuo to, jog pelnymasis iš kito asmens nesavonoriškos prostitucijos turėtų būti pripažįstamas išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms, tai dar nereiškia, jog BK 307 straipsnis neturėtų būti taikomas. Atsižvelgiant į tai, kad priverstinis darbas ar paslaugos apima prievartinę prostituciją, kaip ir bet kuri kitą prieš asmens valią atliekamą darbą ar paslaugas, galima daryti išvadą, jog pelnymasis iš kito asmens nesavonoriško vertimosi prostitucija konkretizuoja bendro pobūdžio išnaudojimo priverstiniam darbo ar paslaugoms veiką. Todėl manytina, jog BK 307 straipsnį galima vertinti kaip specialų BK 147-1 straipsnio atžvilgiu. Jau minėta, kad specialioji norma turi pirmenybę prieš bendrąją, taigi ir pelnymosi iš kito asmens prostitucijos, verčiant tą asmenį ja užsiimti, atvejai kvalifikuotini kaip BK 307 straipsnis.

Išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms kvalifikuojančiomis aplinkybėmis nėra paprasta atskirti ne tik nuo kitų baudžiamojo įstatymo uždraustų veikų, bet ir nuo darbo **organizavimo ypatingai išnaudojančiomis darbo sąlygomis, kas visų pirmiausia patenka į darbo teisės reguliavimo sritį.** Ypatingai išnaudojančios darbo sąlygos, ar kitaip darbuotojų eksploatacija, yra aiškinama per jau pristatytą Direktyvoje 2009/52/EB pateiktą išnaudojančių sąlygų apibrėžtį. Remiantis ja, darbuotojų eksploatacija gali būti pripažįstami atvejai, kai darbuotojas turi dirbti poilsio dienomis, dirbami viršvalandžiai, darbuotojams nesuteikiamos poilsio dienos, pertraukos, nemokamas atlyginimas ar mokamas pernelyg mažas atlygis, manipuliuojama atlyginimu, sutartimis, socialine apsauga, blogomis darbo ir gyvenimo sąlygomis. Kitaip tariant, tai – darbdavio sąmoningai vykdomas darbuotojų darbo organizavimas, visiškai nesilaikant ar akivaizdžiai pažeidžiant darbo teisėje įtvirtintas darbuotojų teises ir garantijas, pavyzdžiui, darbuotojų teisę į poilsio laiką, minimalų darbo užmokestį, tinkamas saugias ir sveikatai nekenksmingas darbo sąlygas ir kita, kurias užtikrinti jis yra įpareigotas. Toks darbo organizavimo motyvas ir tikslas – kuo didesnę materialinę naudą darbdaviui, nepaisant darbuotojų poreikių. Tad, galima teigti, abu atvejus – tiek darbuotojo eksploataciją, tiek išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms – sieja naudos sau iš asmenų darbo gavimas (Karalienė, 2019, p. 63). Tačiau tai tėra vienintelis panašumas, kadangi darbuotojų eksploatacijos išnaudotojiškomis sąlygomis esmė – netinkamos darbo sąlygos ir jų keliamas grėsmės darbuotojui, tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui vergijos ar kitomis nežmoniškomis sąlygomis veikos esminis momentas – asmens laisvės suvaržymas, verčiant jį dirbti. Vadinasi, tam, kad kaltininko veiką kvalifikuoti kaip išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms vergijos ar kitomis nežmoniškomis sąlygomis, neužtenka nustatyti tik darbuotojų išnaudojimą

pažeidžiant minėtas darbuotojų teises ir garantijas, būtinas ir vertimo dirbti užfiksavimas, priešingu atveju būtų paneigiama baudžiamosios atsakomybės kaip kraštutinės priemonės samprata. Kita vertus, jei darbo tvarka pažeidinėjama nuolatos, sistemingai, dideliu mastu, tokie kraštutiniai darbuotojų eksploatacijos atvejai gali sudaryti sąlygas išnaudojimui priverstiniam darbui ar paslaugoms, rodyti didesnį darbdavio veiksmų pavojingumą bei išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms jo veiksmuose požymius (Skrivankova, 2010, p. 4). Visgi net ir kraštutinės darbuotojų eksploatacijos atveju galutinę išvadą dėl darbdavio veiksmų kvalifikavimo pagal BK 147-1 straipsnį galima daryti tik įvertinus, ar darbdavys pažeidė aukos laisvę, versdamas šią dirbti. Jei darbdavio veiksmuose vertimo dirbti požymio nenustatoma, už nepagrįstus darbuotojų teisių pažeidimus darbdaviui turi būti taikoma kita nei baudžiamoji, pavyzdžiui, administracinė atsakomybė.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, jog išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veika gali apimti kitų nusikalstamų veikų ar teisės pažeidimų tam tikrus elementus. Pagrindiniai išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veiką nuo kitų nusikalstamų veikų skiriantys požymiai: prieštarumas žmogaus laisvei ir vertimo turinys – auka yra verčiama dirbti darbą ar teikti paslaugas. Kita vertus, šie kriterijai neišsprendžia BK 147-1 ir BK 307 straipsniuose įtvirtintų normų konkurencijos, tada, kai auka išnaudojama priverstinei prostitucijai. Atsižvelgiant į tai, kad BK 307 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė ir už pelnymąsi iš konkrečios prieš aukos valią verčiamos atlikti veiklos, tai yra, prostitucijos, manytina, BK 307 straipsnis turėtų būti laikomas specialiuoju BK 147-1 straipsnio, numatančio baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą bet kokio pobūdžio priverstiniam darbui ar paslaugoms, atžvilgiu.

IŠVADOS

1. Dabartinė prekybos žmonėmis samprata Lietuvos baudžiamojoje teisėje susiformavo tarptautinės bei ES teisės kontekste ir yra siejama su trijų elementų visuma: 1) sandoriais, kurių objektas yra žmogus (veika), 2) būdais, kuriais nukentėjusieji įtraukiami į prekybos žmonėmis sandorį, 3) tikslu išnaudoti auką bet kokioje su civilizuotos visuomenės taisyklėmis nesuderinamoje, žmogaus teises bei orumą žeidžiančioje srityje, iš kurių viena – išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms.
2. Nors išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms gali būti tolesnis prekybos žmonėmis etapas, tai – savarankiškas nusikaltimas, kurio prekyba žmonėmis neapima, todėl net ir tada, kai prekybos žmonėmis auka kaltininko yra toliau išnaudojama, kaltininko veiksmai kvalifikuojami kaip prekybos žmonėmis ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikų sutaptis.
3. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms veika siejama su priešingumu asmens laisvei, auką verčiant dirbti konkretų darbą, teikti paslaugą ar prašyti išmaldos prieš šios valią, ir jos atžvilgiu panaudojus bet kurią iš alternatyvių BK 147 – 147-1 straipsniuose išvardytų būdų. Jei kaltininko veiksmuose nustatomas bet kuris iš aukos valią paveikusių išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms būdų, į aukos sutikimą būti išnaudojamam, remiantis tarptautiniais standartais, skirtais prekybai žmonėmis, mokslininkų rekomendacijomis ir nacionaline teismų praktika, neturi būti atsižvelgiama.
4. Subjektu, galinčiu atsakyti už išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veiką, gali būti pakaltinamas, 16 metų sulaukęs fizinis asmuo, taip pat juridinis asmuo, kurio atsakomybės už išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veiką įtvirtinimas, įvertinus išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms pasireiškimo pasaulyje tendencijas, reikalingas ir tikslingas. Atsakyti šie asmenys gali tik tada, kai veikė tiesiogine tyčia: suvokė, jog prieš asmens valią vertė auką dirbti darbą ar teikti paslaugas ir to siekė.
5. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms veikos pavojingumą didinanti aplinkybė – vertimas auką dirbti vergijos ar kitomis nežmoniškoms sąlygomis – baudžiamajame įstatyme nedetalizuota, tačiau teismų praktikoje ir doktrinoje vergijos ar nežmoniškos sąlygos siejamos su darbo ar paslaugų teikimo, išmaldos prašymo sąlygų, kurioms esant, nukentėjusysis neturi galimybės patenkinti

būtinuosius žmogiškuosius poreikius ir tai kelia jam dvasines bei fizines kančias, visuma.

6. Išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms veiką nuo kitų į šį nusikaltimą panašių nusikalstamų veikų skiria du požymiai – priešingumas aukos laisvei ir specifinis tokio vertimo turinys – asmuo yra verčiamas arba dirbti tam tikrą darbą, arba atlikti tam tikras paslaugas. Tačiau minėti požymiai nepadeda išspręsti baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms bei pelnytį iš kito asmens prostitucijos nustatančių normų konkurencijos. Įvertinus, jog pelnytį iš kito asmens prostitucijos gali būti išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, nes prievartinis vertimas prostitucija yra darbo ar paslaugų BK 147-1 straipsnio prasme rūšis, BK 307 straipsnyje įtvirtinta norma galėtų būti laikoma specialiaja BK 147-1 straipsnyje įtvirtintos normos atžvilgiu.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

TEISĖS NORMINIAI AKTAI

Tarptautiniai teisės aktai

1. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 Dėl priverstinio ar privalomojo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-648.
2. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo ir neatidėliotinių veiksmų tokiam darbui panaikinti (1999). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2161.
3. Jungtinių Tautų Konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą ir ją papildantis protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

Regioniniai teisės aktai

4. Europos Tarybos Konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2005). *Valstybės žinios*, 2012, 96-4916.
5. Europos Sąjungos Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatinis sprendimas Nr. 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. *OJ L 203*, p. 1–4.
6. Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. birželio 18 d. direktyva 2009/52/EB, kurioje numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai. *OJ L 168*, p. 24.
7. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. *OJ L 101*, p. 1–11.

Nacionaliniai teisės aktai

8. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
10. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. I-327/IV-1015/A1-758 „Dėl prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“. TAR, 20631.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

12. Abramavičius, A. et al. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Antra knyga: specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
13. Abramavičius, A. et al. (2010). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Trečia knyga: specialioji dalis (213-330 straipsniai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
14. Andrees, B. (2008). *Forced labour and trafficking in Europe: how people are trapped in, live through and come out*. Geneva: ILO.
15. Aronowitz, A., Theuermann, G. Tyurykanova, E. (2010). *Analysing the Business Model of Trafficking in Human Beings to Better Prevent the Crime*. Organization for Security and Co-operation in Europe.
16. Bazylevas, I., Pajaujis, V. (2015). *Prekyba žmonėmis ir sisteminis požiūris kaip problemos sprendimas. Mokslo studija*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
17. Bikelis, S. (2007). *Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė, Mykolo Romerio universitetas.
18. Bolzanas D., Drakšienė A. (2004). Prekybos žmonėmis samprata. *Teisė*, 53, 38-50.
19. Burda, R., Gruodytė, E ir Kriščiūnas R. (2006). *Prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo bei teismo nagrinėjimo problemos Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo Aidai.
20. Carling, J. (2006). *Migration, Human Smuggling and Trafficking from Nigeria to Europe*. International Organization for Migration.
21. Cyrus, N. (2005). *Trafficking for Labour and Sexual Exploitation in Germany*. International Labour Organization.
22. Dempsey, M. M., Hoyle M. and Bosworth, M. (2012), Defining Sex Trafficking in International and Domestic Law: Mind the Gaps. *Emory International Law Review*, 26(1), 137-162.
23. Farley, M. (2014). Online Prostitution and Trafficking. *Albany Law Review*, 77 (3), 1039-1094.
24. Farrell, A., McDevitt, J., ir Fahy, S. (2010). Where are all the victims? Understanding the determinants of official identification of human trafficking incidents. *Criminology & Public Policy*, 9(2), 201-233.
25. Fedosiuk, O. (2001). Psichinės prievartos samprata baudžiamojoje teisėje. *Jurisprudencija*, 21(13), 101-115.

26. Fedosiuk, O. (2003). Prekyba žmonėmis kaip nusikaltimas žmogaus laisvei. *Jurisprudencija*, 45(37), 86-97.
27. Fedosiuk, O. (2005). Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 54, 70-84.
28. Fedosiuk, O. (2007). Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos (2005 m. birželio 23 d.) aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija*, 98(8), 54-61.
29. Glonti, G. (2004). Human trafficking: Concept, classification, and questions of legislative regulation. In: Nevala, S., Aromaa, K. (eds.) (2004) *Organised Crime, Trafficking, Drugs: Selected Papers presented at the Annual Conference of the European Society of Criminology, Helsinki, 2003*. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, 42, 70-80.
30. Goździak, E. M., Vogel, K. M. (2020). Palermo at 20: A retrospective and prospective. *Journal of Human Trafficking*, 6(2), p. 109-118, <https://doi.org/10.1080/23322705.2020.1690117>.
31. Gruodytė, E. (2012). Baudžiamosios atsakomybės už trečiųjų šalių piliečių darbą taikymo ypatumai ir problematika Lietuvoje įgyvendinant 2009/52/EB direktyvą. *Jurisprudencija*, 19(4), 1603-1618.
32. Gutauskas, A. (2015). Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147 (1) straipsnis) kaip prekybos žmonėmis forma. *Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos*, 51-67.
33. Gutauskas, A. (2016). Diagnozė – šiuolaikinė vergovė: ar įmanoma ją sustabdyti? Vyraujančios teismų praktikos tendencijos. *Jurisprudencija*, 23(2), 193–209.
34. Gutauskas, A. (2020). Prekyba žmonėmis: dominuoja seksualinis išnaudojimas, daugės priverstinių santuokų. *Spectrum*, 2 (32), 34-39.
35. Janušauskienė, D. (2014). *Prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir darbuotojų išnaudojimas užsienyje: Lietuvių migrantų patirtis*. Vilnius: Justitia.
36. Jovaišas, K. (ats. red.) (2000). *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (I dalis)*. Vilnius: K. Jovaišo personalinė įm.: Teisės institutas
37. Karalienė, I. (2019). Ar darbas ypatingai išnaudojančiomis sąlygomis užtraukia baudžiamąją atsakomybę Lietuvoje? *Teisės apžvalga*, 1 (19), 45-68.
38. Kiryan, T., van der Linden, M. N. (2005). *Trafficking of migrant workers from Ukraine*. International Labour Organization.

39. MacKinnon, C. A. (2005). *Pornography as Trafficking*. *Mich. J. Int'l L.*, 26, p 993-1012 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol26/iss4/1> [žiūrėta 2024 m. kovo 23 d.].
40. Okeke, J., Duffy, M., McElvaney, R. (2020). *Traffickers: Are They Business People, Psychopaths or Both?* Iš Reeves, J. (ed.) (2021). *Modern Slavery and Human Trafficking*. IntechOpen.
41. Ollus, N., Jokinen, A., Joutsen, M. (eds.) (2013). *Exploitation of migrant workers in Finland, Sweden, Estonia and Lithuania: Uncovering the links between recruitment, irregular employment practices and labour trafficking*. Helsinki: HEUNI.
42. Scott, S. (2017). *Labour Exploitation and Work-Based Harm*. Bristol University Press.
43. Sirgedienė, R. (2020). *The Relationship Between Recruitment Practices and Trafficking in Human Beings for Forced Labour, Exploitation for Forced Labour, and Other Exploitative Labour Situations of Lithuanians Abroad* [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://cbss.org/publications/the-relationship-between-recruitment-practices-and-trafficking-in-human-beings-for-forced-labour-exploitation-for-forced-labour-and-other-exploitative-labour-situations-of-lithuanians-abroad> [žiūrėta 2024 m. kovo 23 d.].
44. Skrivankova, K. (2010). *Between decent work and forced labour: examining the continuum of exploitation*, York: *Joseph Rowntree Foundation*.
45. Stanojoska, A., Petrevski, B. (2014). The process of trafficking in human beings: phases of committing the crime. *Horizons series A*, 16 (10), 39-52.
46. Urbelionytė, A. (2012). Europos Sąjungos teisinio prekybos žmonėmis reglamentavimo pokyčiai priėmus Direktyvą 2011/36/ES. *Socialinių mokslų studijos*, 4(3), 1143–1155.
47. Žibas, K. (2016). *Fiktyvios išnaudojančios santuokos ir prekybos žmonėmis situacija Lietuvoje*. Kaunas: Lietuvos Caritas.
48. Žėkas, T. (2011) *Vaiko išnaudojimas pornografijai: baudžiamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
49. Wijers, M. (2005). Analysis of the definition of trafficking in human beings in the Palermo Protocol. *Review Of The Law On Trafficking In Human Beings In Ukraine*, 5-6. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://documentation.lastradainternational.org/lisidocs/354%20Analysis%20def%20Palermo%20protocol.pdf> [žiūrėta 2024 m. vasario 12 d.].

50. Wijers, M. (2015). Purity, victimhood and agency: Fifteen years of the UN trafficking protocol. *Anti-Trafficking Review*, 4, 56-60.

TEISMŲ PRAKTIKA

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

51. *Chowdury and Others v. Greece* [ECHR], No. 21884/15, [2017-03-30].
ECLI:CE:ECHR:2017:0330JUD002188415.
52. *Zoletic and others v. Azerbaijan* [ECHR], No. 20116/12, [07/10/2021].
ECLI:CE:ECHR:2021:1007JUD002011612.

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 39-1105.
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. liepos 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 55 straipsnio antrosios dalies 1 punkto, 56 straipsnio ketvirtosios dalies 1, 2 punktų ir 58 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 67-1696.

Bendros kompetencijos teismų praktika

52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-1073/2023.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 13 d. nutartis Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258-788/2022.
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022.
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022.
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-42-628/2021.

57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-719/2020.
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020.
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018.
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-197-1073/2018.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-344-942/2016.
63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-942/2016.
64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-551-788/2015.
65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. lapkričio 15 d. nutartis Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-477-2011.
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 3K-3-195/2008.
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2006.
68. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-358/2007.
69. Klaipėdos apygardos teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-34-462/2008.
70. Panevėžio apygardos teismo 2018 m. balandžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-7-768/2018.
71. Varėnos apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-68-445/2013.

KITI ŠALTINIAI

75. Baltijos Jūros Valstybių Tarybos darbo grupė kovai su prekyba žmonėmis (2019). Aiškinamasis žodynas Prekyba žmonėmis. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://cbss.org/wp-content/uploads/2020/03/Glossary_LT.pdf [žiūrėta 2024 m. kovo 23 d.].

76. Christian Concern. *Trafficking, prostitution and pornography: the inherent connections* [interaktyvus]. Prieiga per internetą <https://christianconcern.com/comment/trafficking-prostitution-and-pornography-the-inherent-connections/> [žiūrėta 2024 m. kovo 21 d.].
77. Committee on Equal Opportunities for Women and Men (2007). *Prostitution – which stance to take? Report*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref> [žiūrėta 2024 m. kovo 21 d.].
78. Council of Europe (2018). *7th General Report on GRETA's activities covering the period from 1 January to 31 December 2017*. Strasbourg: Council of Europe.
79. Council of Europe (2022). *11th General Report on GRETA's activities covering the period from 1 January to 31 December 2021*. Strasbourg: Council of Europe.
80. Council of Europe (2023). *12th General Report on GRETA's activities covering the period from 1 January to 31 December 2022*. Strasbourg: Council of Europe.
81. European Commission (2004). *Report of the Experts Group of Trafficking in Human Beings*. Brussels: European Commission.
82. Explanatory Report on the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, 2005. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16800d3812> [žiūrėta 2024 m. kovo 1 d.].
83. International Centre for Migration Policy Development (2019). What is trafficking in human being? *Trainer's Manual*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ctic.iom.int/en/resources/what-trafficking-human-beings-trainers-manual> [žiūrėta 2024 m. kovo 11 d.].
84. International Labour Office. (2007). *Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (Articles 19, 22 and 35 of the Constitution): General Report and Observations Concerning Particular Countries* (Vol. 1). International Labour Organization.
85. International Labour Organization (2001). *Stopping Forced Labour*. Geneva: ILO
86. International Labour Organization (2012). *ILO Indicators of Forced Labour*. Geneva: ILO.
87. Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė (2015). *Ataskaita apie Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis įgyvendinimą Lietuvoje. Pirmasis vertinimo etapas*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/168070d6c7> [žiūrėta 2024 m. kovo 23 d.].
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. Teismų praktikos ir plėšimo baudžiamosiose byloje apibendrinimo apžvalga Nr. 23.

89. Lietuvių kalbos institutas. Lietuvių kalbos žodynas. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/> [žiūrėta 2024 m. kovo 1 d.].
90. Lietuvos teismai. *A. Gutauskas: „Nauja prekybos žmonėmis forma – interneto svetainių modeliai“*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lat.lt/naujienos/a.gutauskas-nauja-prekybos-zmonemis-forma-interneto-svetainiu-modeliai/610> [žiūrėta 2024 m. kovo 23 d.].
91. Lietuvos teismai. *Edita Lapinskienė: Prekyba žmonėmis – XXI a. vergovės forma?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://klat.teismas.lt/naujienos/edita-lapinskiene-prekyba-zmonemis-xxi-a.-vergoves-forma/249> [žiūrėta 2024 m. kovo 23 d.].
92. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2018). *Prekyba žmonėmis ir jos prevencija*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija.
93. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2023). *2022 metų kovos su prekyba žmonėmis situacija Lietuvoje apžvalga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija
94. Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1> [žiūrėta 2024 m. kovo 03 d.].
95. Žmogaus teisių komitetas: priverstinė santuoka – viena prekybos žmonėmis formų, 2015 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4463&p_d=202568&p_k=1 [žiūrėta 2024 m. kovo 6 d.].

SANTRAUKA

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kaip prekybos žmonėmis forma

Daina Mazuronytė

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms – viena labiausiai paplitusių prekybos žmonėmis formų tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu, kita vertus, šis nusikaltimas pasižymi dideliu latentišku, todėl tikrasis šio nusikaltimo pasireiškimo mastas gali būti ir didesnis. Išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms paprastai yra susijęs su prekyba žmonėmis, tačiau Lietuvoje šis nusikaltimas pripažįstamas savarankiška nusikalstama veika. Šiame darbe išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms reiškinyms pristatomas keliais aspektais: prekybos žmonėmis kontekste ir kaip savarankiška nusikalstama veika.

Pirmoje darbo dalyje nagrinėjama prekybos žmonėmis kriminalizavimo Lietuvoje raida. Pristatomi daugiausiai įtakos prekybos žmonėmis koncepcijos formavimuisi šalyje ir tarptautiniame bei ES kontekste turėję teisės aktai, vertinama jų reikšmė nacionalinės baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančios normos kaitai. Analizuojama dabartinėje baudžiamąją atsakomybę už prekybą žmonėmis nustatančioje normoje įtvirtintos prekybos žmonėmis koncepcija ir pagrindiniai jos elementai, atskleidžiamas jų aiškinimas mokslinėje literatūroje ir teismų praktikoje. Taip pat atskirai aptariamos pagrindinės visuotinai pripažįstamos prekybos žmonėmis formos ir visoms joms būdingi požymiai.

Antroje bei trečioje darbo dalyse analizuojama pagrindinės išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimo sudėties požymiai bei kvalifikuojantis šį nusikaltimą požymis – vergiškos ir kitos nežmoniškos sąlygos. Remiamasi moksline literatūra bei naujausiais teismų praktikos pavyzdžiais, atskleidžiama šių požymių esmė, ypatumai bei praktikoje galinčios kilti kvalifikavimo problemos. Taip pat, remiantis statistiniais duomenimis, apžvelgiamas išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms pasireiškimo šalyje mastas, vyraujančios tendencijos ir joms įtaką turintys veiksniai.

Ketvirtoji darbo dalis skirta atskleisti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimo ir kitų panašių nusikalstamų veikų santykį, pateikiami galimi kvalifikavimo pasiūlymai.

SUMMARY

Exploitation for Forced Labour or Services as a Form of Trafficking in Human Beings

Daina Mazuronytė

Exploitation for forced labour or services is one of the most widespread forms of trafficking in human beings, both nationally and internationally, but it is also a crime with a high degree of latency, so the actual extent of its manifestation may be greater. Exploitation for forced labour and services is usually linked to trafficking in human beings, but in Lithuania it is recognised as an independent criminal offence. This paper presents the phenomenon of exploitation for forced labour or services from several perspectives: in the context of trafficking in human beings and as an independent criminal offence.

The first part of the thesis examines the development of the criminalisation of human trafficking in Lithuania. It presents the legal acts that have had the greatest impact on the formation of the concept of trafficking in human beings in the country and in the international and EU context, and assesses their significance for the change in the national criminal liability for trafficking in human beings. The concept of trafficking in human beings and its main elements in the current norm establishing criminal liability for trafficking in human beings are analysed, and their interpretation in the scientific literature and in case law is revealed. The main commonly recognised forms of trafficking in human beings and the characteristics of each of them are also discussed separately.

The second and third parts of the thesis analyse the main elements of the offence of exploitation for forced labour or services, as well as the qualifying element of the offence - slavery and other inhuman conditions. Based on scientific literature and recent case law, it highlights the essence and particularities of these features and the problems of qualification that may arise in practice. It also provides an overview, based on statistical data, of the extent to which exploitation for forced labour or services occurs in the country, the prevailing trends and the factors influencing them.

The fourth part of the thesis focuses on the relationship between the offence of exploitation for forced labour or services and other similar offences, and presents possible proposals for classification.